

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτικές»**

**«Το φαινόμενο της «Αραβικής Άνοιξης»
Μελέτη Περιπτώσεων**

Τζαβάρας Χρήστος

Κόρινθος, Ιανουάριος 2017

University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International Relations

Master Program in
«International Relations and Politics»

“The “Arab Spring” phenomenon”
Cases study

Tzavaras Christos

Corinth, January 2017

Αφιερώνεται στον καθηγητή Χρήστο Αθ. Τερέζη

«Το φαινόμενο της «Αραβικής Άνοιξης» Μελέτη Περιπτώσεων

Σημαντικοί Όροι: αραβική άνοιξη, Τυνησία, Αίγυπτος, Μαρόκο, Σαουδική Αραβία, πολιτικός συγκεντρωτισμός, εκδημοκρατισμός, Ισλάμ, στρατός

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε το φαινόμενο των πολιτικών αναταραχών και εξελίξεων στον αραβικό κόσμο, το οποίο αποκλήθηκε σχηματικά «Αραβική Άνοιξη» και είχε ως χρονική αφετηρία τον Δεκέμβριο του έτους 2010 στην Τυνησία. Τα γεγονότα δεν περιορίστηκαν στην ως άνω χώρα αλλά εξαπλώθηκαν σχεδόν σε όλες τις χώρες του αραβικού κόσμου και του γεωγραφικού χώρου που εκτείνεται από την Βόρεια Αφρική έως την Μέση Ανατολή. Βέβαια οι εσωτερικές εξελίξεις διαφοροποιούνται από κράτος σε κράτος και ποικίλουν ποιοτικά αλλά και ως προς την έντασή τους, οπότε ανάλογη ήταν και η παρουσία του εν λόγω φαινομένου. Μπορούμε πάντως να διακρίνουμε για λόγους συστηματικής κατάταξης τρεις περιπτώσεις κρατών στα οποία εμφανίστηκε το φαινόμενο: Χώρες στις οποίες υπήρξαν πολιτειακές αλλαγές, άλλες στις οποίες διεξήχθησαν ή διεξάγονται εμφύλιοι πόλεμοι και, τέλος, κράτη στα οποία υπήρχαν μεν εξελίξεις, πλην όμως αυτές δεν κατέστησαν αποφασιστικές για περαιτέρω γεγονότα. Ασχολούμαστε με τις περιπτώσεις της Τυνησίας, της Αιγύπτου, του Μαρόκου και της Σαουδικής Αραβίας και προσπαθούμε να συγκρίνουμε τις εξελίξεις στις ως άνω χώρες. Συμπερασματικά αναφερόμαστε στον ρόλο που διεδραμάτισαν σημαντικοί παράγοντες διαμόρφωσης των πολιτικών πραγμάτων, όπως ο στρατός και τα ισλαμιστικά κινήματα και εξάγουμε διαπιστώσεις σχετικά με την πορεία εκδημοκρατισμού και την πορεία φιλελευθεροποίησης στα υπό εξέταση κράτη.

“The “Arab Spring” phenomenon”

Cases study

Keywords: Arab spring, Tunisia, Egypt, Morocco, Saudi Arabia, concentrated political power, democratization, Islam, armed forces

Abstract

On this paper we are examining the phenomenon of political turbulences and evolutions in the Arab world which was called under the term of “Arab spring” and begun in Tunisia on December 2010. The events weren’t focused only in the above country but were spread in almost every country of the Arab region and the geographic space which extends from North Africa to the Middle East. There is no doubt that the domestic evolutions vary from state to state and differ as far as it concerns their characteristics and their tension, therefore the presence of the phenomenon is equivalent to these dimensions. In any case and for systematic classification reasons we can distinguish three groups of states in which the phenomenon took place: Countries where there were constitutional changes, other states where civil wars occurred and continue to occur and finally, states where there have been some notable events but without major significance for any further incidents. We have taken on the cases of Tunisia, Egypt, Morocco and Saudi Arabia and we try to compare the political development of these states. As a conclusion, we refer to the role of the armed forces and the islamist movements, factors which shape and affect the political sphere in the region and we are trying to discuss whether democratization and liberalization are possible to eventuate in these countries.

Περιεχόμενα

	Περίληψη	
	Abstract	
	Περιεχόμενα	
	Πρόλογος	
ΚΕΦΑΛΑΙΟ I	Εννοιολογικές προσεγγίσεις	
	Εισαγωγή	8
	Ορισμός «Αραβικής Άνοιξης» - Η Προβληματική του Όρου	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ II	Μελέτη περιπτώσεων	
	Τυνησία	12
	Αίγυπτος	19
	Μαρόκο	24
	Σαουδική Αραβία	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ III	Συμπεράσματα	
	Άξονες Συμπερασμάτων	31
	Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων	32
	Οι Ισλαμιστές	33
	Επίλογος	36
	Βιβλιογραφία	37

Πρόλογος

Κατά την διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου στο τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, ιδιαίτερο ενδιαφέρον μου προκάλεσαν τα θέματα που αναφέρονταν στα κοινωνικά κινήματα και στις πολιτικές οι οποίες διαμορφώνονται από την ανάπτυξή τους. Πρόκειται για ένα ζήτημα, κατά την εκτίμησή μου, ιδιαίτερα ενδιαφέρον, καθότι από την παρουσία του και τους διακλαδισμούς του προσδιορίζεται τόσο ο διεθνής χάρτης όσο και οι εσωτερικές δομές οργάνωσης του κάθε κράτους. Στο πλαίσιο των ενδιαφερόντων μου αυτών, έστρεψα την προσοχή μου και στο πώς διαμορφώνονται οι εξελίξεις σε κάθε κράτος σε κάθε τομέα των δραστηριοτήτων του. Και διαπίστωσα ότι οι εξελίξεις αυτές προκύπτουν από πλείστους παράγοντες, και εσωγενείς και εξωγενείς. Βεβαίως δεν θα διέφευγε της προσοχής μου ότι η υφή αυτών των εξελίξεων ποικίλει από χώρα σε χώρα και από εποχή σε εποχή. Η ιστορία σε αυτήν την κατεύθυνση οδηγεί και διευκρινίζει τις ποικίλες λεπτομέρειές της.

Με αφορμή τα ανωτέρω αναπτύχθηκε το ερευνητικό ενδιαφέρον μου για ένα από τα σύγχρονα φαινόμενα, το οποίο χαρακτηρίζεται ως «Αραβική Άνοιξη». Πρόκειται για ένα φαινόμενο το οποίο εξελίχθηκε στην Μεσόγειο και την Μέση Ανατολή και κατέγραψε το πώς κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές ανησυχίες εκφράστηκαν στον αραβικό κόσμο. Χωρίς αμφιβολία, οι ανησυχίες αυτές δεν έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά με τις ευρωπαϊκές, αλλά προκαλούν το ενδιαφέρον της έρευνας, όπως π.χ. στον τομέα της Πολιτικής Επιστήμης. Με ορισμένες εξειδικεύσεις του φαινομένου αυτού θα ασχοληθώ στην εργασία που ακολουθεί, την οποία εκπόνησα υπό την επίβλεψη του καθηγητού κ. Σωτήρη Ρούσσου, τον οποίο και ευχαριστώ για την συμπαράσταση στην ερευνητική προσπάθειά μου.

Χρήστος Π. Τζαβάρας

Κόρινθος, Ιανουάριος 2017

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι: ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πολιτικές αναταραχές οι οποίες άρχισαν στην Τυνησία περί τα τέλη του έτους 2010 και τις αρχές του 2011, επεκτάθηκαν, όπως είναι γνωστό, τάχιστα σε όλο τον αραβικό κόσμο σε Μέση Ανατολή και Βόρεια Αφρική. Δεν υπήρξε περίπτωση κράτους στον ευρύτατο αυτόν γεωγραφικό χώρο όπου να μην διαδραματίστηκαν σημαντικές πολιτικές εξελίξεις, σε ατμόσφαιρα συγκρουσιακή κατά κανόνα. Η ένταση όμως του φαινομένου αυτού -το οποίο χαρακτηρίστηκε ως «Αραβική Άνοιξη»- παρουσίασε ποικίλες κυμάνσεις και θα μπορούσαμε σχηματικά να τις κατηγοριοποιήσουμε, ανάλογα με τον βαθμό οξύτητας των εσωτερικών συγκρούσεων, σε τρεις ομάδες. Η πρώτη περιλαμβάνει κράτη όπου εκτυλίχθηκαν ή εκτυλίσσονται εμφύλιοι πόλεμοι, όπως η Λιβύη και η Συρία. Η δεύτερη συντίθεται από περιπτώσεις κρατών των οποίων τα ισχύοντα καθεστώτα ανετράπησαν και η τρίτη εμπεριέχει χώρες στις οποίες υπήρχαν μεν εξελίξεις, πλην όμως αυτές δεν κρίνονται καίριες ή δεν συνετέλεσαν ώστε να διασπαστεί μια σχετική συνέχεια στην παραδοσιακή ή στην ισχύουσα πολιτική σκηνή. Πρόκειται για έναν ούτως ειπείν χωροταξικό αλλά και ποιοτικό σχετικισμό, οφειλόμενο, όπως είναι αναπόφευκτο, τόσο στα σχήματα κοινωνικών αντιλήψεων, πολιτικών θεσμίσεων και ευρύτερων πολιτιστικών δραστηριοτήτων που επικρατούν σε κάθε χώρα ιδιαιτέρως και έχουν διαμορφώσει ή και εξακολουθούν να διαμορφώνουν τα στερεότυπά της.

Στην παρούσα εργασία στοχεύουμε υπό το πρίσμα μιας συγκριτικής μελέτης δύο ζευγών κρατών, αφενός της Τυνησίας και της Αιγύπτου και αφετέρου του Μαρόκου και της Σαουδικής Αραβίας, χωρών που ανήκουν στην δεύτερη και τρίτη ομάδα αντιστοίχως, στην ανάλυση των αιτίων που προκάλεσαν τις εξεγέρσεις –σε ό,τι αφορά στην Τυνησία και στην Αίγυπτο- και των παραγόντων που δεν επέτρεψαν ή δεν ευνόησαν παρόμοιες καθεστωτικές αλλαγές –όπως συνέβη στο Μαρόκο και την Σαουδική Αραβία. Θα αναφερθούμε, επίσης, στις πολιτικές και στις κοινωνικές συγκυρίες που χαρακτήρισαν, διεμόρφωσαν και τροφοδότησαν τα γεγονότα που έλαβαν χώρα καθώς και στις προοπτικές που είναι πιθανόν να ανοιχθούν στην εσωτερική πολιτική σκηνή των ως άνω χωρών. Εννοείται βεβαίως ότι η προσέγγιση θα κινηθεί με κριτήρια τόσο των κοινών-ομοειδών τρόπων ως προς την εκδήλωση του φαινομένου όσο και υπό την αρχή της ιδιαιτερότητας, η οποία πολλάκις είναι καταλυτική για την διαμόρφωση σε τοπικό επίπεδο ενός φαινομένου με διεθνή

χαρακτηριστικά. Προοιμιακά πάντως να σημειώσουμε ότι, λόγω της χρονικής εγγύτητας, οι εκτιμήσεις μας δεν μπορούν να απεξαρτηθούν από τον παράγοντα του ενδεχόμενου.

ΟΡΙΣΜΟΣ «ΑΡΑΒΙΚΗΣ ΑΝΟΙΞΗΣ»-Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ

Ο όρος «Αραβική Άνοιξη» χρησιμοποιήθηκε σχηματικά, για να περιγράψει το κύμα κοινωνικών κινημάτων, πολιτικών διαμαρτυριών, διαδηλώσεων και εξεγέρσεων που συνέβησαν και εκτυλίχθηκαν στον αραβικό κόσμο, ήτοι στον γεωγραφικό χώρο ο οποίος εκτείνεται από την βορειοδυτική Αφρική έως την Μέση Ανατολή, και που είχαν ως χρονική αφετηρία τον Δεκέμβριο του έτους 2010. Η εξασθένηση του φαινομένου μπορεί να υποστηριχθεί, με βάση την διάρκεια και την ένταση των σχετικών γεγονότων, ότι συντελείται μετά από περίπου ενάμιση έτος, με συνέπεια από το σημείο αυτό και εκείθεν οι εξελίξεις να παρουσιάζουν μια στασιμότητα. Θα μπορούσαμε δηλαδή έως έναν ορισμένο βαθμό να αναφερθούμε και σε μια θνησιγενή κατάσταση. Η συμπερίληψη πάντως όλων των κρατών του αραβικού κόσμου σε αυτά τα πολιτικά γεγονότα που αποκλήθηκαν συνοπτικώς ως «Αραβική Άνοιξη» είναι εν πολλοίς αδόκιμη, καθώς τα συμβάντα και οι πολιτικές εξελίξεις διαφοροποιούνται ανά χώρα σε τέτοιο βαθμό, ώστε μετά δυσκολίας θα μπορούσε να διατυπώσει ένας ειδικός ερευνητής λόγο για ένα ενιαίο ή τουλάχιστον με διευρυμένα κοινά χαρακτηριστικά και σε σταθερή κλίμακα εξελίξεων, φαινόμενο. Η πολιτειακή και πολιτική παράδοση, οι τρέχουσες οικονομικές συνθήκες και το ευρύτερο πολιτιστικό κεκτημένο τής κάθε χώρας προφανώς και θα απετέλεσαν αποφασιστικούς παράγοντες για την μη καταγραφή ενός ρεύματος με κοινές διήκουσες αρχές και κατευθύνσεις. Επομένως, δεν απέχουμε ιδιαίτερα από την αντικειμενική αποτίμηση αν υποστηρίξουμε ότι ο εν λόγω όρος χρησιμοποιείται κατά βάση συμβατικά ή κατά θεωρητική οικονομία, η οποία εξυπηρετεί τις σχετικές ερευνητικές συζητήσεις.

Ως επικυρωτικές τής ανωτέρω εκτίμησης θεωρούμε ότι λειτουργούν οι ακόλουθες επισημάνσεις του Ηλίας Κουσκουβέλη : *«τα εν λόγω γεγονότα δεν είναι όμοια, δεν ακολούθησαν τις ίδιες διαδικασίες, δεν είχαν την ίδια εξέλιξη, ούτε και την ίδια ακριβώς κατάληξη. Υπάρχουν, όμως, και κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους. Το πρώτο είναι ότι γεωγραφικά έλαβαν χώρα σε κράτη τής Βορείου Αφρικής, στα οποία κυριαρχεί το Αραβικό στοιχείο και το Ισλάμ. Το δεύτερο είναι ότι χαρακτηρίστηκαν, σε διαφορετικό βαθμό, από έκρηξη και χρήση βίας. Το τρίτο είναι ότι κυριάρχησε το*

αίτημα για περισσότερη δημοκρατία, καλύτερη διακυβέρνηση και σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το τέταρτο είναι ότι τις έννοιες της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τις αντιλαμβάνονταν διαφορετικά οι κάθε λογής συμμετέχοντες στις κινητοποιήσεις, στις εκλογές ή στις ένοπλες συρράξεις, όπως και διαφορετικά τις αντιλαμβάνονταν ο μέσος, πλημμελώς ενημερωμένος, πολίτης τής Ευρώπης ή της Βορείου Αμερικής. Το πέμπτο χαρακτηριστικό είναι το ενδιαφέρον άλλων δυνάμεων, περιφερειακών και μεγάλων, για τις εξελίξεις στις χώρες αυτές, καθώς, όπως είναι αυτονόητο, οι όποιες αλλαγές μπορούν να σημάνουν εξελίξεις, μπορεί να συνεπάγονται διαφοροποιήσεις στην εξωτερική συμπεριφορά των εν λόγω κρατών και ανακατατάξεις στη διεθνοπολιτική σκακιέρα τής περιοχής. Τέλος, οι πολιτικές διεργασίες ούτε έχουν ολοκληρωθεί, ούτε θα ολοκληρωθούν σύντομα».(Κουσκουβέλης, 2012: 2-3).

Η παρατεθείσα περιγραφή-αξιολόγηση σαφώς και θέτει το φαινόμενο στην πραγματική βάση του, καθότι θέτει με σαφήνεια τις οριογραμμώσεις, τόσο ως προς τα κοινά σημεία όσο και ως προς τα παραλλάσσοντα. Είναι σαφές ότι η εκ μέρους του ερευνητή ανάγνωση των γεγονότων περιλαμβάνει και κοινωνικές και πολιτικές παραμέτρους, προσδιοριζόμενες από το παραδοσιακό κεκτημένο κάθε χώρας. Και προφανώς σε ένα σύγχρονο περιβάλλον όπου κυριαρχεί η τάση για διεθνοποίηση της οικονομίας, δεν είναι αμελητέος ο εξωτερικός διεθνής παράγων στο πεδίο τόσο των προσεγγίσεων όσο και των παρεμβάσεων. Επιπροσθέτως, αν με τη λέξη «άνοιξη» νοηματοδοτείται μια διαδικασία προόδου, δεν φαίνεται να ίσχυσε μια τέτοια συνθήκη για όλες τις χώρες ή τουλάχιστον να επικράτησε στην πλειοψηφία αυτών μια προοδευτική κατεύθυνση. Καθίσταται λοιπόν, κατά το μάλλον ή ήττον, αμφιλεγόμενος ο όρος και προερχόμενος ίσως από μια βεβιασμένη εκτίμηση της δυτικής διάνοησης και δημοσιογραφίας, καθώς τα αιτήματα των πολιτών για αξιοπρέπεια, δημοκρατία και ελευθερίες, αφενός μεν δεν ευοδώθηκαν, αφετέρου δε, οι εξελίξεις δικαίωσαν όσους εξέφραζαν έντονο σκεπτικισμό για μια αρνητική τροπή των πραγμάτων επί το ακραίο ή το συντηρητικότερο. Εξάλλου, η χρονική απόσταση που μας χωρίζει από τα συμβάντα είναι τόσο ελάχιστη, ώστε να καθίσταται παρακινδυνευμένη μια διαπίστωση η οποία θα παραβλέπει την δυναμικότητα των εξελίξεων σε προοπτική ανοικτού μελλοντικού χρόνου. Άλλωστε, ουδέποτε η ιστορία εξελίχθηκε υπό την προοπτική των ασφαλών προβλέψεων. Θα μπορούσαμε πάντως να σημειώσουμε ότι πρόκειται κατά βάση για μία κοινωνική έκρηξη η οποία δεν προσέλαβε, τουλάχιστον εισέτι, τις θεσμικές πολιτικές θωρακίσεις της ούτε επίσης

την πολιτιστική κουλτούρα η οποία θα της χορηγούσε τις αιτιολογήσεις της. Έστω όμως και ως τέτοια έχει την αυταξία της και θα μπορούσαμε, τηρουμένων αυστηρών αναλογιών, να την συγκρίνουμε με το επαναστατικό πνεύμα που κυριαρχούσε στην Ευρώπη τον 18^ο και 19^ο αιώνα. Ο παραλληλισμός με τις ευρωπαϊκές επαναστάσεις του έτους 1848 άλλωστε δεν λείπει από τη διεθνή αρθρογραφία.(Applebaum, 2011, Hamid, 2014). Η Ευρώπη σφέστατα και εκκινεί από μια διαφορετική παράδοση, η οποία εδράζετο και στις ερμηνευτικές-αξιολογικές δικλείδες νομιμοποίησης των κοινωνικών εκρήξεων, με βάση μία φιλοσοφική και κοινωνιολογική παράδοση υψηλών συγγραφικών επιδόσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ: ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΩΝ

ΤΥΝΗΣΙΑ

Αναλύοντας τα χαρακτηριστικά της Τυνησιακής επανάστασης του έτους 2010, δεν θα μπορούσαμε να μην αναφερθούμε στην δομή του ανατραπέντος καθεστώτος έτσι όπως ιστορικά είχε παγιωθεί με το θεσμικό υπόβαθρό του. Η δομή μιας πολιτικής κατάστασης και οι αρχές-επιλογές που την διέπουν, προσδιορίζουν σε μείζονα βαθμό και τα κριτήρια διά των οποίων αξιολογείται και κρίνεται ως ανατρέψιμη ή όχι. Βεβαίως κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν σε κάθε κοινωνική έκρηξη και οι διεκδικήσεις των φορέων της, είτε με την μορφή διορθωτικών παρεμβάσεων είτε ως ανατρεπτικών στόχων, προβολών ιδεολογικών σχημάτων και απολήξεων ακόμη και ασύντακτων διεργασιών κοινωνικού αυτοματισμού.

Βασικά χαρακτηριστικά της Τυνησίας ήταν και εξακολουθούν να είναι η εθνοφυλετική ομοιογένεια του πληθυσμού –κεφαλαιώδης παράγων για την υφή των πολιτιστικών δραστηριοτήτων-, η σχετικά φιλελεύθερη οικονομία και η ύπαρξη πολυάριθμης μεσαίας τάξης.(Arieff, Humud, 2015:4). Η αναγνώριση των δικαιωμάτων των γυναικών και οι ελευθερίες που απολαμβάνουν δεν μπορούν να παραγνωριστούν, αν αναλογιστούμε τις συνθήκες τις οποίες βιώνουν οι γυναίκες σε άλλες μουσουλμανικές χώρες. Οι Τυνησιοί είναι αραβόφωνοι και κατατάσσονται στους σουνίτες μουσουλμάνους. Ανατρέχοντας στη νεώτερη ιστορία της Τυνησίας διαπιστώνουμε ότι το έτος 1846, κατά τη διάρκεια της οθωμανικής επικυριαρχίας στη χώρα, καταργείται η δουλεία, ενώ λίγα χρόνια αργότερα, το 1861 εμφανίζεται στα πολιτειακά δρώμενά της το πρώτο γραπτό σύνταγμα στον αραβικό κόσμο. (Brown, 2002:16). Επομένως, θα μπορούσαμε να αναφερθούμε σε μια ιδιότυπη μορφή πολιτειακής και πολιτικής νεωτερικότητας. Την περίοδο εκείνη η Τυνησία αποτελούσε μια επαρχία της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά βρισκόταν τύποις υπό τον έλεγχό της. Στην πραγματικότητα δηλαδή, επρόκειτο για μια αυτόνομη περιοχή που, λόγω της θέσης της σε ένα γεωγραφικό σημείο το οποίο ευνοούσε τις επαφές με ευρωπαϊκές χώρες, κυρίως με την Γαλλία και την Ιταλία, έμοιαζε να απέχει από τα δρώμενα του υπόλοιπου και σε υποτέλεια ευρισκόμενου αραβικού κόσμου. Προφανώς η εν λόγω γειτνίαση θα είχε τις συνέπειες-προεκτάσεις της τόσο στις

πολιτιστικές επιδόσεις-μεταμορφώσεις όσο και στις πολιτικές κατευθύνσεις, καθότι ο πολιτικός φιλελευθερισμός αλλά και η εργατική συνείδηση είχαν διευρυνθεί κατά την εποχή εκείνη στην Ευρώπη. Το 1881 η χώρα καθίσταται προτεκτοράτο της Γαλλίας με την συνθήκη του Μπαρντό. Κατά τη διάρκεια της γαλλικής επικυριαρχίας η οικονομία της χώρας σταθεροποιήθηκε και αναπτύχθηκαν περαιτέρω τα εμπορικά δίκτυα, παράγων ιδιαίτερα αποφασιστικός για την εξωστρέφεια μιας χώρας και για τους ερεθισμούς που προσλαμβάνει. Σε σχέση μάλιστα με την γειτονική Αλγερία, όπου εκεί η γαλλική αποικιοκρατία ήταν σκληρή, στην Τυνησία οι γαλλικές αρχές επέδειξαν λιγότερο αυταρχισμό. Η θρησκευτική ελευθερία δεν περιορίστηκε, ενώ επίσης δεν έλαβαν χώρα εκτοπισμοί του γηγενούς πληθυσμού και κατασχέσεις εδαφών όπως στην Αλγερία. (ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, 2017). Η γαλλική εξουσία άφησε ανέπαφες τις προαποικιακές μορφές αυτοδιοίκησης, διατηρώντας πάντως τον έλεγχο σε ανώτατο επίπεδο διακυβέρνησης. Διευνοήθηκε έτσι ένα μεικτό σύστημα διακυβέρνησης, το οποίο τουλάχιστον θα εξασφάλιζε την ανοχή των Τυνησίων ή ακόμα και την προσδοκία για βελτίωση των συνθηκών. Βεβαίως, δεν έλειψε η αντίδραση των Τυνησίων στην γαλλική αποικιοκρατία, καθότι ούτως ή άλλως έθετε στο περιθώριο τον αυτοπροσδιορισμό τους και ήλεγχε υπό τους όρους του διοικητικού συγκεντρωτισμού τις όποιες κοινωνικές αυτονομίες υφίσταντο. Το έτος 1920 ιδρύεται το Συνταγματικό Φιλελεύθερο Κόμμα (αραβικά: الحزب الحر الدستوري, al-Hizbal-Hurr ad-Dustūrī), περισσότερο γνωστό ως Ντεστούρ, με στόχο την ανεξαρτησία και την εκδίωξη των Γάλλων. Το 1934 είναι το έτος κατά το οποίο ο Habib Bourguiba και άλλα στελέχη του κόμματος αποκόπτονται από την οργάνωση και ιδρύουν καινούργιο πολιτικό φορέα, τον οποίο ονομάζουν Νέο Ντεστούρ. Η πολιτική κινητικότητα αρχίζει και γίνεται πιο σαφής καθώς το ίδιο έτος ιδρύεται και το Τυνησιακό Κομμουνιστικό Κόμμα, αρχικά ως τμήμα του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και κατόπιν ως ανεξάρτητος φορέας. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου η Τυνησία γίνεται θέατρο μαχών μεταξύ των Συμμάχων και του Άξονα, με οριστικό νικητή τους πρώτους. Μετά τον πόλεμο εντείνονται τα αιτήματα των Τυνησίων για αυτοδιάθεση και ανεξαρτησία, σαφές δείγμα της πολιτικής και της εθνικής ωρίμανσής τους. Το εργατικό κίνημα, συνδεδεμένο με την υπόθεση της ανεξαρτησίας, οργανώνεται το 1946 υπό την σκέπη της UGTT (γαλλικά: Union Générale Tunisienne du Travail), της Τυνησιακής Γενικής Ένωσης Εργασίας. Ήταν το διάδοχο συνδικαλιστικό σχήμα της Γενικής Συνομοσπονδίας Τυνησίων Εργατών (γαλλικά: Confederation Generale des

Travailleurs Tunisiens), της οποίας η ίδρυση το έτος 1924 συνιστούσε αξιοσημείωτο γεγονός, καθώς επρόκειτο για τη δεύτερη παλαιότερη συνδικαλιστική ένωση στην Αφρική. (Clancy-Smith, 2013:14). Θα σημειώναμε ότι η εμφάνιση ενός κινήματος με συνδικαλιστικά χαρακτηριστικά αναδεικνύει την διεύρυνση της ωρίμανσης σε κοινωνικό και σε οικονομικό επίπεδο, την διεκδίκηση ποιοτικών εργασιακών συνθηκών και, κατά το μάλλον ή ήττον, την συνειδητοποίηση της αντιστοιχίας που πρέπει να υπάρχει μεταξύ της καταβαλλόμενης εργατικής δύναμης και της χρηματικής αμοιβής. Το επόμενο έτος ιδρύεται η UTICA (γαλλικά: Union Tunisienne de l'industrie, du commerce et de l'artisanat), η Τυνησιακή Ένωση Βιομηχανίας, Εμπορίου και Βιοτεχνίας, με συνέπεια να μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η οικονομική δραστηριότητα και προοπτική εγγράφονται σε πιο συστηματική κλίμακα με εθνικά χαρακτηριστικά. Διαπιστώνουμε δηλαδή κινήσεις με σαφείς προεκτάσεις στους ποικίλους τομείς της οικονομίας, η οποία στην διεθνή λειτουργία της (κυρίως μέσω του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου) όχι μόνο διευρύνει το περιεχόμενο των διεθνών εμπειριών αλλά και ενεργοποιεί την ατομική και τη συλλογική επινοητικότητα. Η οικονομική αυτονομία θα διαμορφώσει προϋποθέσεις για την αντίστοιχη πολιτική. Μεταξύ μάλιστα αυτών ενισχύεται και η συνείδηση του εθνικού αυτοπροσδιορισμού, ο οποίος θα έχει καίριες συνέπειες και στις κοινωνικές διεργασίες και στα ερμηνευτικά σχήματα που θα διαμορφωθούν για το τι σημαίνει κράτος. Η περίοδος που έπεται του πολέμου, χαρακτηρίζεται από τις έντονες διεργασίες και διαπραγματεύσεις μεταξύ της Γαλλίας και των ιθυνόντων του κόμματος Νέο Ντεστούρ με αντικείμενο την παραχώρηση αυτονομίας στην Τυνησία, διαβουλεύσεις που αρχίζουν και εισάγουν την εν λόγω αραβική χώρα στους κανόνες των διεθνών σχέσεων και του διεθνούς δικαίου. Πράγματι, στις 20 Μαρτίου 1956 η Τυνησία καθίσταται κυρίαρχο κράτος και τον Ιούλιο του ίδιου έτους γίνεται αποδεκτή ως μέλος του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών. Αρχικά, η πολιτειακή μορφή του νεοπαγούς κράτους ήταν η συνταγματική μοναρχία και πρώτος ανώτατος άρχοντας είχε οριστεί ο Muhammad VIII al-Amin. Η περίοδος αυτή διήρκεσε μόλις έναν χρόνο. Στις 25 Ιουλίου 1957 η μοναρχία καταργήθηκε και πρώτος πρόεδρος της χώρας ορίστηκε ο Habib Bourguiba, σημαίνον στέλεχος του κόμματος Νέο Ντεστούρ, ο οποίος πρωτοστάτησε στον αγώνα για την ανεξαρτησία από την Γαλλία, όπως προαναφέρθηκε. Πρόκειται για μία επιλογή η οποία κρίνεται ως, υπό κάθε οπτική, λογική, καθώς στον εθνικό ηγέτη αποδίδονται ακολούθως και αρμοδιότητες πολιτικού ηγέτη. Οι εξελίξεις όμως δεν ήταν ποιοτικά ανάλογες. Συγκεκριμένα,

έκτοτε και μέχρι την εξέγερση του 2010, μόλις δύο πρόσωπα άσκησαν την εξουσία σε ένα διάστημα πενήντα τριών ετών. Ήδη εξ αρχής η αρχή της δημοκρατικής αντιπροσώπευσης τίθεται στο περιθώριο ενώ δεν ανοίγονται οι δραστηριότητες που δημιουργεί ο πολυκομματισμός ως γεννητικός ποικίλων όψεων του διοικείν και του οργανώνειν τις συλλογικές διαδικασίες. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε πως, παρόλο που είχαν προηγηθεί επαναστατικές τάσεις απεξάρτησης από ξένους παράγοντες, δεν διαμορφώθηκε εκείνη η πολιτική κουλτούρα η οποία θα συντελούσε σε έναν εκ βαθέων και σε προοπτική ιστορικού χρόνου εκδημοκρατισμό. Οι αναγκαστικώς καθιερωθείσες εμβληματικές αυτές προσωπικότητες, λόγω της πολυετούς διακυβέρνησης της χώρας εκ μέρους τους, κυριάρχησαν σχεδόν απολύτως στα πολιτικά πράγματα της Τυνησίας. Ο Bourguiba εισήγαγε και εγκαθίδρυσε ένα καθεστώς μονοκομματικό, πλην όμως σχετικά κοσμικό για τα δεδομένα της περιοχής. Κατά τη διάρκεια της υπερτριακονταετούς διακυβέρνησής του δημιούργησε κρατικές υποδομές και θεσμούς, εισήγαγε τον συγκεντρωτισμό στη λήψη αποφάσεων και επέτυχε να ενσωματώσει την αντίληψή του περί ενός κοσμικού καθεστώτος στην τυνησιακή εθνική ταυτότητα αλλά και στην έξωθεν εικόνα της χώρας. (Yahya, 2016:5) Επομένως, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε λόγο για μία ελεγχόμενη φιλελευθεροποίηση των δομών εκείνων που δεν θα απειλούσαν όμως την ηγεμονεύουσα εξουσία του. Ο Bourguiba ενέταξε λοιπόν την Τυνησία σε μια εκσυγχρονιστική τροχιά με μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα και στη νομοθεσία περί ισότητας των δύο φύλων, θεσμικές επιλογές οι οποίες ενίοτε τον οδηγούσαν σε συμβιβασμό με τις ισλαμιστικές ομάδες. Ακόμα και σήμερα θεωρείται ως ένας από τους θεμελιωτές του σύγχρονου τυνησιακού κράτους και τρόπον τινά μια πατρική φιγούρα για τους Τυνησίους (Schiller, 2011:7) ενώ συχνά παραλληλίζεται με τον Μουσταφά Κεμάλ, τον Τούρκο ηγέτη. (Perkins, Kenneth, 2005:130) Πρόκειται για την περίπτωση κατά την οποία ο ηγέτης αποτελεί την συνισταμένη των κοινών προσδοκιών και σημασιολογήσεων, φαινόμενο το οποίο μπορεί να οδηγήσει στην ταύτιση των αρχομένων με το πρόσωπό του. Ωστόσο, είναι ένα φαινόμενο το οποίο αποτρέπει όχι μόνο τις πολιτικές αλλά και τις κοινωνικές δημιουργικές ζυμώσεις στο πλαίσιο ενός κράτους και οδηγεί στην σαφή περιθωριοποίηση των δυνάμεων εκείνων που θα διεκδικούσαν μια νεωτερικότητα. Εντούτοις δεν έλειπαν οι προκλήσεις για το καθεστώς και η αμφισβήτηση του Bourguiba είτε υπό την μορφή εργατικών διεκδικήσεων είτε από τους ανερχόμενους από τα τέλη της δεκαετίας του '70 ισλαμιστές, προφανώς με ιδιαίτερα κατά περίπτωση κριτήρια-ερμηνευτικά σχήματα

Τον Ιανουάριο του έτους 1978 ξεσπά γενική απεργία με αιτήματα για πολιτικό πλουραλισμό και εκδημοκρατισμό, χαρακτηριστικό μιας συνδικαλιστικής αντίδρασης η οποία δεν έχει εφελκυστικά ακραιφνώς οικονομικά. Η αντίδραση του καθεστώτος συνίστατο στην βίαιη καταστολή και στην σύλληψη πολλών ακτιβιστών, μεταξύ άλλων και του επικεφαλής της UGTT, (Perkins, Kenneth, 2005:157 – 176) οπότε ο συγκεντρωτισμός του οδηγείται σε σαφείς εκφράσεις απολυταρχισμού. Στον απόηχο της Ιρανικής Ισλαμικής επανάστασης του 1979, η οποία συνήγειρε ισλαμιστικά κινήματα στον αραβικό κόσμο και διεθνώς, ιδρύεται στην Τυνησία το «Κίνημα Ισλαμικής Τάσης» (γαλλικά: Mouvement de la Tendance Islamique (MTI), αραβικά: حركة الاتجاه الإسلامي Ḥarakatu l-Ittijāhu l-Islāmī) το έτος 1981, οπότε ο προσανατολισμός της αντίδρασης εκφεύγει από τον πολιτικό άξονα και εγγράφεται στον θρησκευτικό, ο οποίος προφανώς δεν χαρακτηρίζεται διηλεκτικά από τον ορθό λόγο και από τις οριογραμμώσεις των ταξικών διεκδικήσεων. Ωστόσο, σε ουδεμία περίπτωση ένα κοινωνικό φαινόμενο δεν συγκροτείται μονοσήμαντα, αλλά εισάγονται πλείστοι επιμέρους παράγοντες που τροφοδοτούν τον κυρίαρχο ή εκφράζονται μέσω αυτού. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι το κίνημα ένωσε Τυνησίους με συντηρητικό προσανατολισμό, οι οποίοι προέρχονταν κυρίως από αποκλεισμένες και περιθωριοποιημένες περιοχές της ενδοχώρας (Marks, 2015:1) και αισθάνονταν απογοήτευση από το κοσμικό, πλην όμως αυταρχικό καθεστώς. Προφανώς θα ήταν πληθυσμιακές ομάδες οι οποίες δεν θα απολάμβαναν στον επιθυμητό βαθμό τις χορηγίες του καθεστώτος. Δεν αποκλείεται να ήταν μη αστικά ή μη αστικοποιημένα στρώματα. Η τριακονταετής διακυβέρνηση της χώρας από τον Bourguiba θα έληγε το 1987 με τρόπο αναίμακτο, καθώς ο έως τότε υπουργός εσωτερικών Zine El Abidine Ben Ali, επικαλούμενος λόγους υγείας του προέδρου, προχώρησε στην ανατροπή του. Το «ιατρικό πραξικόπημα», όπως χαρακτηρίστηκε, έφερε στο προσκήνιο έναν άνθρωπο ο οποίος είχε διατελέσει στέλεχος των δυνάμεων ασφαλείας, αναρριχόμενος ταχύτατα στην ιεραρχία. Πρόκειται για ένα από τα συνήθη φαινόμενα: η αλλαγή του προσώπου δεν σημαίνει υποχρεωτικά και αλλαγή της κυρίαρχης πολιτικής ατμόσφαιρας. Η ανάρρηση του Ben Ali στην εξουσία χαιρετίστηκε με ανακούφιση από τους περισσότερους Τυνησίους, οι οποίοι ήλπιζαν σε μια φιλελευθεροποίηση του καθεστώτος Bourguiba. (Clement, 2011:1) Αντ' αυτού η διάψευση των προσδοκιών των πολιτών ήρθε σε σύντομο χρονικό διάστημα, καθώς η περίοδος που ακολούθησε χαρακτηρίστηκε από διαφθορά, από την αυταρχικότητα της αστυνομίας και την παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πρόκειται για φαινόμενα τα οποία δεν εξαντλούνται στους πολιτικούς προσδιορισμούς τους και αναδεικνύουν υφέρπουσες καταστάσεις ηθικής και κοινωνικής σήψης των εκπροσώπων του καθεστώτος. Ο Ben Ali χρησιμοποιώντας μηχανισμούς καταστολής και προπαγάνδας, επέτυχε να διατηρηθεί στην εξουσία για 23 έτη χωρίς ιδιαίτερη αμφισβήτηση από τον πληθυσμό χάρις και σε μια επιφανειακή ικανοποίηση των πολιτών λόγω της σχετικά καλής οικονομικής κατάστασης της Τυνησίας. (Driss, 2011:1) Διαπιστώνεται δηλαδή ότι η ικανοποίηση των οικονομικών αναγκών μπορεί και να θέτει στο περιθώριο τις ηθικές και τις πολιτικές αξίες και διεκδικήσεις. Ωστόσο, δεν μπορούμε να διατυπώσουμε λόγο για μια κοινωνία αδιάφορη, αλλά με καταγεγραμμένες, έστω όχι με συστηματικό τρόπο ως προς την συνάντηση της ιδεολογίας με την πράξη, τις τάσεις της για μια διέξοδο προς την αυτοδιάθεση. Το ζήτημα βεβαίως παραπέμπει και στον ποσοτικό βαθμό υιοθέτησης της διέξοδου αυτής, προκειμένου να αναδειχθεί και η προοπτική διευρυνμένων πολιτικών μεταρρυθμίσεων. Οι αντιδράσεις ελαχίστων ποσοτικά δυνάμεων δεν έχουν τις προϋποθέσεις για μια ριζοσπαστική διεκδίκηση. Ωστόσο, οι τάσεις για ανατροπή αυξάνονταν προϊόντος του χρόνου, αλλά όχι ώστε να υποψιάζουν για το καινούριο. Έτσι, υπό αυτά τα δεδομένα η εξέγερση του 2010/2011 δεν ήταν αναμενόμενη. Πώς άλλωστε να θεωρήσει κάποιος ως αναμενόμενη την ανατροπή του Ben Ali, όταν το καθεστώς του έμοιαζε πανίσχυρο, βασιζόμενο σε πολυδύναμους μηχανισμούς καταστολής. Εξάλλου, ούτε η οικονομική κατάσταση της Τυνησίας προΐδεαζε για μια τέτοιου είδους κοινωνική έκρηξη. Έτσι λοιπόν, η αυτοπυρπόληση ενός πλανόδιου μικροπωλητή, ονόματι Mohamed Bouazizi, ο οποίος θέλησε με αυτόν τον τρόπο να εκφράσει την αγανάκτηση και την διαμαρτυρία του για την άδικη κατάσχεση των εμπορευμάτων του από την αστυνομία, δεν ανησύχησε ιδιαίτερα το καθεστώς αρχικώς. Οι εξελίξεις όμως δεν δικαίωσαν τους ιθύνοντες, καθώς ένα κύμα οργισμένων διαδηλώσεων που ξέσπασε και κορυφώθηκε με τον θάνατο του Mohamed Bouazizi την 4^η Ιανουαρίου 2011, και ενώ είχε προηγηθεί η επίσκεψη του Ben Ali στο νοσοκομείο όπου νοσηλευόταν, ανάγκασε τον πρόεδρο της Τυνησίας να παραιτηθεί και να καταφύγει αεροπορικώς στην Σαουδική Αραβία την 14^η Ιανουαρίου 2011. Για άλλη μια φορά η Τυνησία «πρωτοτύπησε». Κατέστη η πρώτη χώρα στον αραβικό κόσμο, της οποίας οι πολίτες κατόρθωσαν να ανατρέψουν επαναστατικά ένα αυταρχικό καθεστώς. (Anderson, 2011:3). Μετά την αποπομπή του Ben Ali προκηρύχθηκαν εκλογές για τη νέα Συντακτική Συνέλευση, οι οποίες διεξήχθησαν στις 23 Οκτωβρίου 2011 και στις οποίες οι ισλαμιστές του κόμματος

Ennahda αναδείχθηκαν πρώτη δύναμη. Η μετάβαση πάντως στην δημοκρατία δεν ήταν εύκολο εγχείρημα και το νέο Σύνταγμα υιοθετήθηκε τρία έτη μετά την εξέγερση, δείγμα των ζυμώσεων που προηγήθηκαν. Αξιοσημείωτο γεγονός πάντως αποτελεί η απονομή του βραβείου Νόμπελ Ειρήνης στο Τυνησιακό Κουαρτέτο Εθνικού Διαλόγου για το έτος 2015. Το ως άνω σχήμα συστάθηκε το καλοκαίρι του 2013 και αποτελείται από την Τυνησιακή Γενική Ένωση Εργασίας (UGTT), την Τυνησιακή Ένωση Βιομηχανίας, Εμπορίου και Βιοτεχνίας (UTICA), τον Τυνησιακό Σύνδεσμο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (LTDH) και την Εθνική Ένωση Δικηγόρων. Ο σχηματισμός αυτής της πρωτοβουλίας καταδεικνύει σαφέστατα μια διάθεση των Τυνησίων για εθνική συνεννόηση επί τη βάση των δημοκρατικών αρχών και σηματοδοτεί μια έστω αργή και ακανθώδη διαδικασία, η οποία όμως κρίνεται ιστορικής αξίας για την χώρα και το μέλλον της. Η εμβληματική αυτή βράβευσή άλλωστε και η διεθνής αναγνώριση των προσπαθειών της κοινωνίας των πολιτών της Τυνησίας για την ομαλή μετάβαση της χώρας προς μια δημοκρατική κατεύθυνση αποτελούν σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον, καθότι εγγράφεται και σε ένα ιδεολογικών αξιών σχήμα ερμηνείας, νομιμοποιητικό προσέτι για νέες επιλογές.

Θα παραθέσουμε την εκτίμηση του Ρούσσου, ο οποίος με βάση μια συστηματική ανάγνωση των ιστορικών γεγονότων προβαίνει στην διατύπωση ορισμένων συνθετικών κρίσεων: *«Η περίπτωση της Τυνησίας αποτελεί για πολλούς αναλυτές την εξαίρεση που αποδεικνύει ότι μια αραβική εξέγερση μπορεί να νικήσει και να οδηγήσει σε μια επιτυχημένη μετάβαση στη δημοκρατία. Η Τυνησία έχει αποφύγει την αιματοχυσία αλλά όχι και το πολιτικό αδιέξοδο, το οποίο ήταν πολύ πιο εμφανές με τη θεσμική παράλυση μέσα στο 2013. Η συγκρότηση μιας τεχνοκρατικής κυβέρνησης όπου η εξουσία μοιράζεται ουσιαστικά μετά του ισλαμιστικού κόμματος αν-Νάχντα («Αναγέννηση») και του πολυσυλλεκτικού Νίντα Τούνις («Εκκληση για την Τυνησία») έδωσε μια ανάσα στη χώρα μέχρι το τέλος του 2014 οπότε οι προεδρικές και κοινοβουλευτικές εκλογές θα κρίσουν ένα από τα δύο απόλυτο νικητή με πιθανό αποτέλεσμα μια νέα πιο σκληρή πόλωση. Πάντως η σχετικά ομοιογενής τυνησιακή κοινωνία, η σημαντική παρουσία κομμάτων και συνδικάτων και η απουσία παράδοσης πολιτικής βίας (ούτε κατά τον αντιαποικιακό αγώνα) οδηγούν σε μια πιο αισιόδοξη εκτίμηση για την τυνησιακή μετάβαση».* (Ρούσσο, 2014) Η ανωτέρω επισήμανση σαφέστατα και φέρει στο προσκήνιο και τον παράγοντα της προοπτικής με βάση όμως τα καταγεγραμμένα εμπειρικά δεδομένα, τα οποία εξασφαλίζουν υψηλό βαθμό

αντικειμενικών θεωρήσεων. Προβάλλεται μια μετάβαση ανοικτού τύπου, η οποία κατά την εκτίμησή μας δεν μπορεί να είναι ανεξάρτητη και από ένα συγκεκριμένο πολιτικό κεκτημένο το οποίο βαθμιαία διαμορφώνεται. Θα μπορούσαμε μάλιστα να υποστηρίξουμε ότι στην Τυνησία συγκροτείται, αναντιλέκτως με δυσκολίες και αντιδράσεις, ένας κόσμος σύνθεσης διαφορετικών τάσεων, οι οποίες αναζητούν ή και εντοπίζουν κοινούς μεταξύ τους τόπους, ικανούς να προσαρμοστούν και στο σύγχρονο διεθνές περιβάλλον. Σε κάθε περίπτωση πάντως τέτοιας υφής, οι μελλοντικές εξελίξεις συνιστούν τον παράγοντα ο οποίος θα εξασφαλίσει το αντικειμενικό μέτρο των αποτιμήσεων και των εντάξεων σε πολιτικά σχήματα κατηγοριών.

ΑΙΓΥΠΤΟΣ

Αν η Τυνησία χαρακτηρίζεται ως η πιο δυτικότερη σχετικά χώρα του αραβικού κόσμου, η Αίγυπτος θεωρείται ως η κρατική δύναμη με την μεγαλύτερη επιρροή αλλά και κύρος ανάμεσα στις αραβικές χώρες. Καταλαμβάνει μια σημαντική γεωστρατηγική θέση που της εξασφαλίζει τη δυνατότητα να διαδραματίζει έναν σημαντικό ρόλο στην περιφέρειά της και στη διεθνή πολιτική, καθώς συνδέει την Ασία με την Αφρική, ελέγχει τη στρατηγικής σημασίας διώρυγα του Σουέζ, διαθέτει μεγάλα αποθέματα πετρελαίου και φυσικού αερίου -βασικών δηλαδή πρώτων υλών για την κίνηση κεντρικών μοχλών ανάπτυξης της οικονομίας-, είναι η πιο πολυάριθμη πληθυσμιακά χώρα στον αραβικό κόσμο και διαθέτει μια πολιτιστική κληρονομιά πέντε χιλιάδων χρόνων περίπου που την καθιστά πόλο έλξης ενός όχι αμελητέου ποσοτικά τμήματος του παγκοσμίου τουρισμού.(Αλομπέιντ, n.d) Την εξέγερση λοιπόν στην Τυνησία ακολούθησαν ανάλογα γεγονότα στην Αίγυπτο, καθώς οι δύο χώρες είχαν πολλά κοινά σημεία αναφοράς. Μοιράζονταν μια μακρά παράδοση κεντρικά σχεδιασμένης οικονομίας ενώ επίσης μόλις κατά τις δεκαετίες '70 και '80 προσανατολίστηκαν σε ένα πιο φιλελεύθερο οικονομικό σύστημα. (Patel, Bunce, Wolchik, 2014:63). Αναμφίβολα, το γεγονός το οποίο χαρακτηρίζει καταλυτικά την σύγχρονη πολιτική ιστορία της Αιγύπτου και αποτελεί ερμηνευτική βάση για την μελέτη της πολιτικής κατάστασης της χώρας είναι αναμφισβήτητα το κίνημα της 23^{ης} Ιουλίου 1952. Έως τότε η Αίγυπτος ήταν ένα σύμφυρμα από πολιτικές και κοινωνικές εκρηκτικές ύλες, οι οποίες διά των διαπιστώσεών τους προφανώς και οδηγούσαν τους

πολίτες σε αποκαρδιωτικές προσδοκίες για το μέλλον. Συγκεκριμένα, η κυριαρχία του βρετανικού παράγοντα, η πολιτική αστάθεια, η κρατική και η ανακτορική διαφθορά, οι διευρυμένες εισοδηματικές ανισότητες και το αίσθημα ταπείνωσης μετά την ήττα από το Ισραήλ το 1948 αποτελούσαν τα τεκμήρια για ένα μη αξιοπρεπές και ευχάριστο πολιτικό και εθνικό περιβάλλον.(Σακκάς, 2002). Κατά την ως άνω ημερομηνία μια ομάδα στρατιωτικών, η Επιτροπή Ελεύθερων Αξιωματικών, η οποία είχε δημιουργηθεί από τον Gamal Abdel Nasser και είχε ως επικεφαλής τον Muhammad Naguib, ανέτρεψε τον βασιλιά Φαρούκ. Το κίνημα εδραίωσε την εξουσία του και μετά από σχεδόν ένα έτος, ο Muhammad Naguib ανακηρύχθηκε πρώτος πρόεδρος της νεοσύστατης δημοκρατίας. Το έτος 1956 ο Nasser αναλαμβάνει την εξουσία και παραμένει μέχρι τον θάνατό του, το 1970. Κατά την διάρκεια της δεκαετιας διακυβέρνησής του καθιερώνεται ένας ιδιότυπος σοσιαλισμός στην χώρα και λαμβάνονται κοινωνικά και οικονομικά μέτρα, όπως κρατικοποιήσεις τραπεζών και επιχειρήσεων, απαλλοτριώσεις και αναδασμοί μεγάλων εκτάσεων. Επομένως, επρόκειτο για επιλογές οι οποίες διεμόρφωναν ένα μοντέλο με εχέγγυα να ικανοποιηθούν ήδη διαμορφωμένες κοινωνικές προσδοκίες-αιτήματα και να αποτραπούν ενδεχόμενες μελλοντικές κοινωνικές εκρήξεις. Άρα, υπό την οπτική αυτή θα υποστηρίζαμε ότι υιοθετούνται πολιτικές οι οποίες ανταποκρίνονται σε έναν ιστορικό ρεαλισμό, στην κατανόηση δηλαδή των συνθηκών ενός συγκεκριμένου χωροχρόνου. Αλλά έχουμε να σημειώσουμε ότι μονίμως μία πολιτική αξιολόγηση προκύπτει από το πώς τα φιλολαϊκά μέτρα συνδέονται με διευρυμένες θεσμικές κατοχυρώσεις συμμετοχών. Παράλληλα όμως, τίθενται προς εξέταση και οι επιλεκτές προτεραιότητες, οπότε χρήζει προσοχής η κριτική στάση η οποία θα επιλεγεί από την έρευνα. Ο νασσερισμός, όπως ονομάστηκε διεθνώς η ιδεολογία του καθεστώτος, ήταν ένας σοσιαλισμός προσανατολισμένος στην αυτοδιάθεση της Αιγύπτου και είχε επίσης ως σημείο αναφοράς έναν παναραβικό εθνικισμό με αντιμπεριαλιστική ρητορική. Θα σημειώναμε δηλαδή ότι διεμορφώθη μια κίνηση με εθνικά χαρακτηριστικά ως αντίσωμα σε ένα φαινόμενο το οποίο είχε προσλάβει χαρακτηριστικά μιας χειραγώγησης σε παγκοσμιοποιημένη κλίμακα. Όθεν, το αραβικό παράδειγμα ανεδεικνύετο ως φορέας ποιοτικών αρχών και εγγυητής μιας αραβικής πολιτικής παρουσίας με αυτοδιαχειριστική κατεύθυνση. Ο διάδοχος του Nasser, Anwar Sadat, δεν ακολούθησε την πολιτική του προκατόχου του. Προσέγγισε περισσότερο την Δύση, απομακρυνόμενος από την επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης, οπότε σαφέστατα και θα εκινείτο στην κατεύθυνση του φιλελευθερισμού,

τουλάχιστον στον τομέα της οργάνωσης της οικονομίας. Εξήγγειλε λοιπόν και εφήρμοσε οικονομικές μεταρρυθμίσεις ενώ παράλληλα προσπάθησε να καταστείλει τους ισλαμιστές. Η δολοφονία του το έτος 1981 έφερε στο προσκήνιο τον Hosni Mubarak, ο οποίος παρέμεινε στην εξουσία επί τριάντα συναπτά έτη. Το αυταρχικό καθεστώς Mubarak παρουσίασε μια υποδειγματική σταθερότητα και ανθεκτικότητα για εκτενή χρονικά περίοδο. Για πολλούς παρατηρητές, η εξέγερση που τον ανέτρεψε συνιστούσε μια έκπληξη όπως εξάλλου ήταν και η προηγηθείσα εξέγερση στην Τυνησία. (Bruce, Rutherford, 2013:35). Παρόλ' αυτά, η «δημοκρατική στρατοκρατία» που είχε δημιουργήσει ο Nasser στην Αίγυπτο, ήδη από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα άρχιζε να εμφανίζει ρωγμές και να απονομιμοποιείται για μια σειρά από αιτίες, κυρίως οικονομικές. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 η αιγυπτιακή οικονομία επηρεάστηκε αρνητικά από την πτώση των τιμών του πετρελαίου, οπότε οι συνέπειες στα κοινωνικά στρώματα θα ήσαν ανάλογες ως προς τις αντοχές της διαβίωσής τους. Περαιτέρω προβλήματα προκαλούσε η διόγκωση του δημόσιου χρέους της χώρας, το οποίο ανερχόταν σε 184% του ΑΕΠ. (Ikram, 2006:56). Το 1991η αιγυπτιακή κυβέρνηση υπέγραψε το Πρόγραμμα Οικονομικής Μεταρρύθμισης και Διαρθρωτικής Προσαρμογής με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα. (ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, 2017). Τα μέτρα που ελήφθησαν αποδυνάμωσαν έτι περαιτέρω το εισόδημα των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, των οποίων η αντίδραση εκφράστηκε και με την αυξανόμενη επιρροή των ισλαμιστικών κινήματων, όπως της Μουσουλμανικής Αδελφότητας αλλά και άλλων, ακραίων τάσεων. Ένα ζήτημα δηλαδή οικονομικής υφής προσελάμβανε πλέον τροφοδοτήσεις και από σχήματα τα οποία είχαν, με την ευρεία έννοια του όρου, και ιδεολογικό, παραδοσιακό ή νεωτερικό, προσανατολισμό. Για παράδειγμα, μπορεί να τεθεί το ερώτημα: η αντίδραση είχε ως αντικείμενό της την οικονομική κρίση ή και την σύνδεσή του με το διεθνές οικονομικό κεφάλαιο; Ήταν αποδεκτή η είσοδος στην Αίγυπτο εκείνων των δυνάμεων που θα όριζαν μία χειραγώγησή της, η οποία προφανώς και θα εκλαμβάνετο όχι μόνον ως οικονομικού χαρακτήρα; Όντως πρόκειται για ένα περίπλοκο ως προς τις αποτιμήσεις του ζήτημα. Στα μέσα της δεκαετίας του 2000 έκαναν την εμφάνισή τους ορισμένες ανεξάρτητες πολιτικές ομάδες με γνωστότερη εξ αυτών το κίνημα "Kefaya" («Αρκετά»), η οποία διοργάνωσε το 2005 διαδηλώσεις- οι οποίες ούτως ή άλλως λειτουργούν ως καταστάσεις κοινωνικής πίεσης- καλώντας τον Mubarak να αποχωρήσει από την εξουσία. (Rutherford, Bruce, 2013) Το ότι παρουσιάζονται μορφές μη πολιτικής

εξάρτησης, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι αναδεικνύει μορφές υγιούς πολιτικού και κοινωνικού πλουραλισμού, ο οποίος εκινείτο σαφώς και σε αρκούντως γνήσιες κοινωνικές ανησυχίες.

Οι διαδηλώσεις εναντίον του καθεστώτος Mubarak και οι συνακόλουθες πολιτικές εξελίξεις είχαν ως αφετηρία την 25 Ιανουαρίου 2011, λίγες μέρες μετά την φυγή του Ben Ali από την Τυνησία, οπότε μπορούμε να αναφερθούμε σε αλυσίδα αντιδράσεων. Οι διαδηλωτές, παρακινούμενοι από το τυνησιακό παράδειγμα και οργανωμένοι μέσω του διαδικτύου, ζητούσαν την παραίτηση του προέδρου, του οποίου το καθεστώς κατηγορούσαν για διαφθορά, οπότε ετίθετο και ένα σαφές κριτήριο ηθικών αναγνώσεων και αιτιολογήσεων. Συνθήματα υπέρ των πολιτικών ελευθεριών και εναντίον της ανέχειας ήταν επίσης παρόντα. Οι διαδηλώσεις δεν περιορίστηκαν μόνο στο Κάιρο, αλλά επεκτάθηκαν και σε άλλες περιοχές της χώρας λαμβάνοντας ένα πανεθνικό πρόσημο, με συνέπεια να μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η έκρηξη ή η επανάσταση προσελάμβανε και ποσοτικά το νομιμοποιητικό κριτήριό της. Συγκρούσεις με τις δυνάμεις της αστυνομίας και πυρπολήσεις των γραφείων του κυβερνώντος κόμματος NDP έλαβαν χώρα σε όλη την επικράτεια. Παρά την μαζικότητα και την οξύτητα των διαδηλώσεων, ο Mubarak ηρνεύτο να παραιτηθεί από την εξουσία, θεωρώντας ίσως ότι το εξεγερσιακό κλίμα θα εξασθενούσε είτε με μικρές παραχωρήσεις είτε με την καταστολή. Ωστόσο, τίποτα από τα δύο δεν συνέβη, οπότε θα σημειώναμε ότι το κοινωνικό βάθος της έκρηξης είναι ευρύτατο. Καίριας σημασίας για τα γεγονότα τα οποία επακολούθησαν κρίνεται η στάση του στρατού, ο οποίος μέχρι τότε θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τηρούσε μια επαμφοτερίζουσα στάση. Είναι γνωστό ότι ο στρατός στην Αίγυπτο είχε αναπτύξει χαρακτηριστικά πυλώνα του κράτους και κρίσιμου παράγοντα του δημόσιου βίου της χώρας, χωρίς όμως να σημαίνει αυτό ότι ανέπτυξε μιλιταριστικές τάσεις. Λειτουργούσε κυρίως ως άξονας εσωτερικής τάξης. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι η σχετική πολιτική νομιμοποίησή του και το κύρος του ανάμεσα στον λαό ήταν στοιχεία από τα οποία καθορίστηκε και η στάση του απέναντι στις κινητοποιήσεις. Τελικά, στις 11 Φεβρουαρίου 2011, ο Mubarak, ομακροβιότερος μέχρι τότε ηγέτης μεταξύ των χωρών του αραβικού κόσμου, απέρχεται αναγκαστικώς και «μεταβιβάζει» τρόπον τινά την εξουσία στο Ανώτατο Συμβούλιο Ενόπλων Δυνάμεων. Κατά την επιτυχή έκφραση του Ρούσσου «κάθε χώρα έχει ένα στρατό, στην Αίγυπτο ο στρατός έχει μια χώρα». (Ρούσσο, 2016) Θα μπορούσαμε να

αναφερθούμε σε ένα ιδιότυπο στρατοκρατικό καθεστώς. Οι πρώτες εκλογές μετά την πτώση του καθεστώτος Mubarak διεξήχθησαν σε τρεις γύρους και ολοκληρώθηκαν τον Ιανουάριο του 2012, με την πλειοψηφική επικράτηση των ισλαμιστών της Μουσουλμανικής Αδελφότητας και του κόμματος Al-Nour. Πρόεδρος ανακηρύχθηκε ο Mohammed Morsi. Η περίοδος που ακολούθησε χαρακτηρίζεται από μια διαπάλη μεταξύ των ισλαμιστών και της αντιπολίτευσης, αποτελούμενης από κοσμικά και φιλελεύθερα στοιχεία, καθώς επίσης και από εκπροσώπους της χριστιανικής μειονότητας, αναφορικά με το περιεχόμενο του νέου συντάγματος. Διαπιστώνουμε δηλαδή μία έντονη κινητικότητα από ποικίλες πηγές και σχήματα σκέψης, αλλά το κορυφαίο είναι ότι η νομιμοποίηση των επιλογών σαφέστατα και αναφέρεται στον συνταγματικό χάρτη. Όθεν, μπορούμε να αναφερθούμε σε πολιτειακά σχήματα σκέψης, καθότι ένα σύνταγμα καταγράφει ακολουθητέες αρχές, με το αιτούμενο να είναι το σε ποιους συλλογικούς κανόνες αυτές παραπέμπουν. Δεν ενδιαφέρει μόνον το «τι» αλλά και το «πώς» και το «προς τι». Η βαίνουσα αρνητικώς οικονομική κατάσταση της χώρας επέτεινε την κρίση, με συνέπεια νέες διαδηλώσεις και ταραχές να λάβουν χώρα, αυτή την φορά εναντίον του Morsi. Την 1^η Ιουλίου 2013, ο Abdel Fattah al-Sisi, αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων προειδοποίησε για επέμβαση του στρατού στην περίπτωση κατά την οποία η πολιτική λύση δεν καταστεί εφικτή, οπότε καθίσταται αντιληπτή η ισχύς των παρεμβατικών δυνατοτήτων του. Επρόκειτο ουσιαστικά και τυπικά για στρατιωτικό τελεσίγραφο, το οποίο και έληξε δύο μέρες μετά, την 3^η Ιουλίου, με τελικό συμβάν ο στρατός της Αιγύπτου να αναλάβει πραξικοπηματικά την εξουσία, συλλαμβάνοντας τον Morsi και άλλα σημαίνοντα στελέχη της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Η στρατιωτική μάλιστα καταστολή εναντίον της Μουσουλμανικής Αδελφότητας έλαβε διευρυμένες διαστάσεις και πολλάκις τα αποτελέσματά της ήταν αιματηρά, ενώ δεν έλειψαν και οι βίαιες επιθέσεις ισλαμιστικών στοιχείων εναντίον κυβερνητικών δυνάμεων, κυρίως στην περιοχή της χερσονήσου Σινά. Η ανωτέρω εκρηκτική συγκρουσιακή ατμόσφαιρα αναδεικνύει μια σαφή διάκριση πολιτικών ερμηνειών και αντιδράσεων, ενώ επίσης αναδεικνύει τις ένοπλες δυνάμεις να διέπονται και από κοσμικά χαρακτηριστικά, ικανά να διαφοροποιηθούν από παραδοσιακές θρησκευτικές δομές. Επομένως, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι σε ένα βαθύτερο επίπεδο συναντάται ένα θετικό πολιτικό στοιχείο: η ποικιλία επιλογών αναφορικά με το πως θα συγκροτηθεί το πολιτικό μέλλον της χώρας. Σε επίπεδο πολιτικών διεργασιών πάντως υιοθετήθηκε ένα νέο σύνταγμα, το οποίο κατοχυρώνει και επιβεβαιώνει θεσμικά τον ρόλο των

ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας. Οι εκλογές που έγιναν τον Μάιο του 2014 ανέδειξαν νικητή τον στρατηγό Sisi, ο οποίος είχε εν τω μεταξύ παραιτηθεί από την ηγεσία του στρατεύματος, προκειμένου να συμμετάσχει ως υποψήφιος στην εκλογική αναμέτρηση. Σαφέστατα βρισκόμαστε ενώπιον μίας νέας συνθήκης η οποία ενέχει βεβαίως πολιτειακές θεσμώσεις αλλά και δεν είναι βέβαιο ότι θα χορηγήσει τις δέουσες εκείνες κοινωνικές ελευθερίες οι οποίες θα οδηγούσαν τους πολίτες, εν μέρει έστω, στον αυτοπροσδιορισμό τους. Το μέγιστο ζήτημα που σε τέτοιες περιπτώσεις προκύπτει, αναφέρεται στο αν οι δυνάμεις εξουσίες που προέρχονται από μη αμιγείς πολιτικές δομές μπορούν να αναλάβουν επιτυχή πολιτικό ρόλο. Πάντως οι ένοπλες δυνάμεις παρουσιάζονται στην Αίγυπτο να έχουν συλλάβει μία ειδική σχέση ανάμεσα στο έθνος και στις πολιτικές αποτυπώσεις του. Αλλά και πάλι θα τεθεί ένα νέο ερώτημα: ποιο περιεχόμενο πολιτικών ανανεώσεων μπορεί να εξασφαλίσει ένα σχήμα το οποίο θεάται την εθνική συλλογικότητα υπό ένα ειδικό πρίσμα, π.χ. πειθαρχίας και συγκεντρωτισμού, καταστάσεις που διέπουν την κανονικότητα λειτουργίας των ενόπλων δυνάμεων.

ΜΑΡΟΚΟ

Στις 2 Μαρτίου 1956, το Μαρόκο ανέκτησε την πολιτική ανεξαρτησία του από τη Γαλλία, λίγες μόλις ημέρες πριν την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Τυνησίας. Και στο Μαρόκο όπως στην Τυνησία η γαλλική κυριαρχία απετέλεσε μια βάση για τον εκσυγχρονισμό της χώρας σε επίπεδο υποδομών. Η μετάβαση από την αποικιοκρατία στην πλήρη ανεξαρτησία ήταν σχετικώς ήπια. Εξάλλου και μετά την ανακήρυξη της Μαρόκο διατήρησε στενές σχέσεις με την Γαλλία, καθώς επρόκειτο ουσιαστικά για μια εξαρτημένη οικονομία η οποία δεν είχε αποκτήσει ίδιες δυνάμεις. Ήδη από το 1944 είχε συσταθεί το κόμμα Istiqlal (Ανεξαρτησία), με κύριο στόχο την λήξη της αποικιοκρατίας και την αυτοδιάθεση του Μαρόκου. Το κόμμα απολάμβανε και την υποστήριξη του σουλτάνου Muhammad V, ο οποίος είχε εξοριστεί από τους Γάλλους στην Μαδαγασκάρη. Επρόκειτο για ένα κίνημα με πανεθνικά χαρακτηριστικά και εξέφραζε διαφορετικές πολιτικές τάσεις. Η εν λόγω θετική τροφοδότηση νομιμοποίησε την εξουσία του και κατέστη έτσι αδιαμφισβήτητος κυρίαρχος του νεοπαγούς κράτους, διακηρύσσοντας πάντως τις προθέσεις του να παραχωρήσει συνταγματικές μεταρρυθμίσεις, δηλαδή να αναγάγει το νέο κράτος σε ένα πολιτειακό

σχήμα με πιο αυξημένη νομιμοποίηση. Η κυριαρχία του Muhammad V οφείλεται εν πολλοίς και στο γεγονός ότι ουσιαστικά κατέστη επιδιαιτητής μιας κατακερματισμένης ιδεολογικά αντιπολίτευσης και θεσμικός εγγυητής της κρατικής συνοχής. Άρα, στο πρόσωπό του προσδίδονται και χαρακτηριστικά για μετάβαση σε μια νέα πραγματικότητα η οποία θα εξασφάλιζε μία δημιουργική εσωστρέφεια. Γενικότερα πάντως, μπορούμε να αντιληφθούμε τον ρόλο τον οποίο διαμορφώνει η προσωπικότητα του στις μελλοντικές πολιτικές διεργασίες. Μετά τον θάνατό του, το έτος 1961, τον διαδέχθηκε ο γιος του, Hassan II. Ο δεύτερος βασιλιάς του Μαρόκου κυβέρνησε σχεδόν σαράντα έτη, μέχρι το 1999. Επομένως και στην εδώ περίπτωση ο πολιτικός συγκεντρωτισμός διατηρείται, έστω υπό εγγενείς δυνάμεις, με συνέπεια να απουσιάζει ο κοινωνικός προσδιορισμός. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται στην πραγματικότητα από την απόλυτη πολιτική κυριάρχηση του βασιλιά, του οποίου η εξουσία δεν κινδύνευσε ούτε από τις δύο απόπειρες στρατιωτικού πραξικοπήματος που έγιναν τον Ιούλιο του 1971 και τον Αύγουστο του επόμενου έτους. Η δημοφιλία του οφειλόταν και στην πατριωτική ρητορική του στο ζήτημα της διαφιλονικούμενης Δυτικής Σαχάρας και στις τεταμένες σχέσεις με την Ισπανία. Κατ' αυτόν τον τρόπο και κυρίως κατορθώνοντας να ενσωματώνει ή να καταστέλλει -ανάλογα την περίπτωση- τους αντιφρονούντες, επέτυχε να κυβερνήσει χωρίς ιδιαίτερους κινδύνους για την δυναστεία, η οποία διατηρεί ιδιαίτερους δεσμούς με την μουσουλμανική θρησκεία. (Ray, 2013) Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι ο πολιτικός και ο κρατικός συγκεντρωτισμός – ο και κυρωτικός των ατομικών πρωτοβουλιών- μπορεί να περιβληθεί με «εργαλεία» τα οποία δεν είναι αυστηρά πολιτικής τάξης και με το πώς ένα ζήτημα διεθνών σχέσεων ή ανταγωνισμού μπορεί να διαμορφώσει συγκεκριμένες καταστάσεις στο εσωτερικό ενός κράτους. Οι πολίτες δείχνουν να επηρεάζονται από παράγοντες ψυχολογικού τύπου, οι οποίοι εντέχνως διακινούμενοι από την εξουσία μπορούν να την ισχυροποιούν ή τουλάχιστον να διατηρούν τα κεκτημένα της. Ωστόσο, από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, η με αρνητικό πρόσημο διαμορφούμενη κατάσταση της οικονομίας σε συνδυασμό με την διαφθορά, πυροδότησαν λαϊκές αντιδράσεις, οι οποίες κατέδειξαν την ανάγκη για πολιτικές μεταρρυθμίσεις. Η αντίδραση δηλαδή του λαού εδράζεται στην μεταξύ τους συνάρθρωση ενός καίριου για τον καθ' ημέραν βίο παράγοντα, αυτόν της ανεκτής διαβίωσης, με την επισήμανση ηθικών αποκλίσεων. Από τα ανωτέρω γενικότερα κατανοείται το πόσο σύνθετες ή πολυπαραγοντικές είναι οι πολιτικές διεργασίες. Η άνοδος των ισλαμιστών και το παράδειγμα του εμφυλίου πολέμου στην γειτονική

Αλγερία ανησυχούσε ιδιαιτέρως τον βασιλικό οίκο, ο οποίος θεώρησε ορθώς, στο πλαίσιο ενός επίκαιρου πολιτικού ρεαλισμού, ότι έπρεπε να υιοθετηθούν θεσμικές μεταρρυθμίσεις προς μια φιλελεύθερη κατεύθυνση. Χρήζει, επιπλέον, επισήμανσης ότι, κατά την ψυχροπολεμική περίοδο το Μαρόκο, ίσως και λόγω της γεωγραφικής θέσης του, δεν ταυτίστηκε ούτε έκλινε πολιτικά προς την Σοβιετική Ένωση, όπως άλλα αραβικά κράτη. Ο μακροβιότερος μέχρι τότε ηγέτης της περιοχής φρόντισε να καλλιεργήσει μια εμβληματική εικόνα για τον ίδιο και συνέχισε τα επόμενα έτη την πολιτική της σταδιακής παραχώρησης δικαιωμάτων, χωρίς όμως να απεμπολήσει επ' ουδενί την πολιτική κυριαρχία σε ανώτατο επίπεδο. Άρα, ο ρεαλισμός που επέδειξε, συνδέετο σε μείζονα βαθμό με το πώς θα διεφύλασσε τα προσωπικά κεκτημένα ισχύος και προσδιορισμού των εσωτερικών εξελίξεων. Το έτος 1999 ο Hassan II πεθαίνει και τον διαδέχεται ο υιός του Muhammad VI ο οποίος συνέχισε στο ίδιο μοτίβο διακυβέρνησης. Ελεγχόμενη φιλελευθεροποίηση χωρίς να θίγεται ο αδιαπραγμάτευτος συγκεντρωτικός και τυπικά αναπαραγόμενος πολιτειακός χαρακτήρας της χώρας, η μοναρχία. Στην θεματική μάλιστα αυτή συνάφεια, ενδιαφέρον προκαλεί η ακόλουθη επισήμανση. Παρά την διατήρηση με συγκεντρωτικό τρόπο της πολιτικής ηγεμονίας του, ο βασιλιάς στο Μαρόκο εισήγαγε μια φιλελεύθερη μεταρρύθμιση κοινωνικού κυρίως περιεχομένου. Διαπιστώνουμε όμως ότι έντονη ήταν και η αντίδραση του πληθυσμού στις νομοθετικές αλλαγές που υιοθετήθηκαν σε ζητήματα οικογενειακού δικαίου το έτος 2004. Η παροχή περισσότερων δικαιωμάτων στις γυναίκες δεν αντιμετωπίστηκε ευνοϊκώς από μεγάλη μερίδα των πολιτών. Τέτοιου είδους αντιδράσεις καταδεικνύουν τον συντηρητισμό της μαροκινής κοινωνίας και μπορούν να παράσχουν αιτιολόγηση και για την αντοχή της μοναρχίας στον χρόνο. Ωστόσο, η παντοδυναμία του Muhammad VI δοκιμάστηκε τα επόμενα έτη με αποκορύφωμα το κίνημα της 20^{ης} Φεβρουαρίου του έτους 2011, περίοδο κατά την οποία συνέβησαν και οι εξεγέρσεις στον υπόλοιπο αραβικό κόσμο. Τα αιτήματα των διαμαρτυρομένων πολιτών αναφέρονταν σε οικονομικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις και αναμφισβήτητα δεν άνοιγαν επαναστατική ή συγκρουσιακή προοπτική. (Bartolucci, 2011). Δεν τίθεται δηλαδή υπό αμφισβήτηση το πολιτειακό καθεστώς, αλλά ο τρόπος διά του οποίου χειρίζεται τα ζητήματα που απασχολούν άμεσα την κοινωνία, η οποία παρουσιάζεται να συμπεριφέρεται κυρίως με τον αυτοματισμό της επικαιρότητας, όσο και αν οι διεκδικήσεις της σαφέστατα και εντάσσονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους ο βασιλιάς πρότεινε την ψήφιση νέου

συντάγματος το οποίο διεύρυνε τις αρμοδιότητες του εκάστοτε πρωθυπουργού. Μέσω δημοψηφίσματος που διεξήχθη τον επόμενο μήνα οι πολίτες ενέκριναν τις συνταγματικές αλλαγές οι οποίες όμως χαρακτηρίζονται ως μη ικανές να οδηγήσουν την χώρα σε μια πλήρη δημοκρατική μετάβαση, η οποία μονίμως συνδέεται με την διάκριση των εξουσιών και με την συμμετοχικότητα. Στις εκλογές που πραγματοποιήθηκαν τον Νοέμβριο του 2011 πρώτο κόμμα αναδείχθηκαν οι ισλαμιστές του σχετικά μετριοπαθούς κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης και ο ηγέτης του οποίου Abdelilah Benkirane, διορίστηκε πρωθυπουργός. Πρόκειται για μία επιλογή τη οποία θα χαρακτηρίζαμε ως μετριοπαθή επάνοδο στο θρησκευτικό και πολιτιστικό παρελθόν, το οποίο παρουσιάζεται ως τροφοδοτούσα δύναμη των πολιτικών εξελίξεων και ως προστατεύουσα νομιμοποιημένη δύναμη των κοινωνικών αιτημάτων. Προφανώς και δεν πρόκειται για μία νέα ριζοσπαστική ιδεολογία, αλλά κατά βάση για μία επικαιροποίηση του παραδοσιακού, το οποίο καλείται βεβαίως να συζητήσει με τις τρέχουσες συνθήκες και ανάγκες.

ΣΑΟΥΔΙΚΗ ΑΡΑΒΙΑ

Η σύγχρονη ιστορία της Σαουδικής Αραβίας αρχίζει το έτος 1932, οπότε και ο Abdel Aziz Ibn Saud, ίδρυσε το βασίλειο που έλαβε το όνομα της δυναστείας του, δείγμα μιας νοοτροπίας παλαιότερων εποχών, η οποία σαφώς και ευρίσκετο μακράν από την πολιτική κουλτούρα της Ευρώπης, της κινούμενης σε προχωρημένη απόσταση ως προς την κληρονομικότητα σε θεσμικό επίπεδο. Η σύσταση του βασιλείου αποτέλεσε γεωπολιτικής τάξης τομή για τα δεδομένα της περιοχής, καθώς το νέο κράτος περιλάμβανε στα όριά του σχεδόν ολόκληρη την αραβική χερσόνησο. Από πολιτειακή άποψη εγκαθιδρύθηκε η απόλυτη μοναρχία, βασιζόμενη καταστατικά στα ιερά μουσουλμανικά κείμενα, οπότε το θεοκρατικό παράδειγμα έχει ισχυρές επικυρώσεις. Άνετα λοιπόν θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι το θεοκρατικό πολιτικό μοντέλο κυριαρχεί, με συνέπεια να μην έχουμε τις προϋποθέσεις να αναφερθούμε σε συμμετοχικό αποκεντρωτισμό και σε αυτοπροσδιορισμό των ατομικών και των κοινωνικών ανησυχιών και προσδοκιών. Η συμπερίληψη εξάλλου στο νέο κράτος των ιερών μουσουλμανικών προσκυνημάτων της Μέκκας και της Μεδίνας επέτεινε την θρησκευτική αναφορικότητα του νεοπαγούς κράτους και κατέστησε τρόπον τινά την δυναστεία θεματοφύλακα των ιερών παραδόσεων των

μουσουλμάνων ανά την υφήλιο. Αλλά βεβαίως δεν πρέπει να παραμείνουμε στα θρησκευτικά σχήματα, καθότι κεντρικό ρόλο διαδραματίζουν ασφαλώς και τα οικονομικά συγκείμενα. Κρίσιμο λοιπόν παράγοντα σταθερότητας και ευημερίας του βασιλείου απετέλεσε η ανακάλυψη πλούσιων κοιτασμάτων πετρελαίου στις αρχές της δεκαετίας του 1940. Έκτοτε η πορεία της οικονομίας της Σαουδικής Αραβίας συνυφάνθηκε αναπόσπαστα με την ύπαρξη του πετρελαίου και τις διακυμάνσεις των τιμών του, παράμετρος η οποία ανέδειξε και τον διεθνή ρόλο που μπορούσε να διαδραματίσει, και μάλιστα σε καίρια σημεία της παγκόσμιας οικονομίας, περιλαμβανομένων και ενός διευρυμένου πεδίου άμεσων πρακτικών βιοτικών αναγκών. Επομένως, η χώρα αυτή κατέστη αναπόφευκτα κέντρο διεθνούς αναφοράς. Συνεπαγωγικώς μάλιστα προκύπτει ότι εκ βαθέων θα είναι και οι διαρθρωτικές αλλαγές και στον τομέα των εσωτερικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Σύντομα λοιπόν την παραδοσιακή οικονομία των νομάδων της ερήμου αντικατέστησε ο εκσυγχρονισμός και η αστικοποίηση, αναγκαίοι όροι αλλά και αποτελέσματα μιας διεθνούς οικονομικής τάσης με έμφαση στην κατανάλωση και την ενεργειακή εξάρτηση από το πετρέλαιο. Οι οικονομικές δηλαδή διαφοροποιήσεις επηρέασαν και την διαμόρφωση του επικρατούντος κοινωνικού παραδείγματος. Οι υποδομές που δημιουργήθηκαν για την εκμετάλλευση του πετρελαίου, τροποποίησαν άρδην την εικόνα της χώρας, αλλαγή η οποία επηρέασε και το εσωτερικό «μέτωπο». Οι αλλαγές αυτές δεν άφησαν ανεπηρέαστη την συντηρητική και εσωστρεφή σαουδαραβική κοινωνία και επέφεραν μια δυναμική στην κουλτούρα της, η οποία εκφράστηκε με νέα παραδείγματα συμπεριφοράς τα οποία προφανώς και θα είχαν έναν πιο εξωστρεφή προσανατολισμό, άρα μία νέα σημασιодότηση των ενδιαφερόντων και των επιλογών της. Παράλληλα όμως, διαμορφώνεται και μία νέα συνθήκη, αυτή της πληθυσμιακής εισροής υπό την μορφή της υποδοχής μεταναστών. Η παρουσία τους βαθμιαία καθίσταται αντιληπτό ότι δεν είναι μόνον οικονομικού περιεχομένου, καθότι, με το να είναι φορείς μίας άλλης κουλτούρας, είναι επόμενο να επηρεάζουν κοινωνικά και πολιτιστικά την χώρα υποδοχής. Έτσι, οι αλλοδαποί εργαζόμενοι στον πετρελαϊκό τομέα, αν και σχετικά αποκομμένοι από τον τοπικό πληθυσμό, εισέφεραν νέες κοινωνικές τάσεις, οι οποίες δημιουργούσαν διλήμματα και αμφιταλαντεύσεις στο καθεστώς. Και μάλιστα τέτοιες περιπτώσεις, λόγω της κινητικότητας που τις χαρακτηρίζει, δεν έχουν άνετη αντιμετώπιση ή ακόμη και ερμηνεία. Επομένως, η υπαρξιακή διερώτηση περί ανανέωσης ή συντήρησης δεν εξέλιπε ουδέποτε από τις ζυμώσεις σε ανώτατο πολιτικό επίπεδο. Πώς θα επιχειρηθεί η καταστολή τάσεων που

προέρχονται από μία αποφασιστική στην παραγωγικότητά της εργατική δύναμη; Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο οι επιλογές της χώρας στην εξωτερική πολιτική προσανατολίστηκαν εξαρχής σε μια σύμπλευση με τις Η.Π.Α, καθώς η εξάρτηση της παγκόσμιας οικονομίας από το πετρέλαιο, η παρουσία πολλών δυτικών εταιρειών που παρείχαν την απαραίτητη τεχνογνωσία, η εχθρότητα του καθεστώτος έναντι του ανερχόμενου παναραβικού εθνικισμού, όπως εκφραζόταν την σχετική περίοδο στην Αίγυπτο του Nasser, αλλά και αργότερα ο ανταγωνισμός με το σιιτικό Ιράν, καθιστούσαν δικαιολογημένη μια τέτοια ταύτιση συμφερόντων. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι η Σαουδική Αραβία συγκροτεί την διεθνή παρουσία της μέσα από ένα σύνολο παραγόντων, οι οποίοι συνδύαζαν οικονομικά με ευρύτερα ιδεολογικά και θρησκευτικά σχήματα. Η σύνδεση μάλιστα με τις Η.Π.Α. ενέτασσε την χώρα, τουλάχιστον ως προς την εξωστρεφή οικονομία της, στο πλαίσιο κορυφαίων καπιταλιστικών επιλογών και δραστηριοτήτων. Ο πρόσφατος μάλιστα πόλεμος του Περσικού Κόλπου το 1990-91 κατέδειξε με έναν εμφαντικό τρόπο την ανωτέρω συσχέτιση. Οι δυτικές συμμαχικές δυνάμεις χρησιμοποίησαν το έδαφος της Σαουδικής Αραβίας ως ορμητήριο και βάση για την επίθεση εναντίον του Ιράκ και την εκδίωξη των ιρακινών δυνάμεων από το Κουβέιτ. Το 2005, τον βασιλιά Fahd, διαδέχθηκε ο Abd Allāh, ο οποίος εισήγαγε ορισμένες σημαντικές μεταρρυθμίσεις για τα δεδομένα της Σαουδικής Αραβίας, όπως η διεξαγωγή για πρώτη φορά δημοτικών εκλογών. Το κύμα των αναταραχών στον αραβικό κόσμο δεν επηρέασε ιδιαίτερα το καθεστώς, καθώς οι σποραδικές διαδηλώσεις που έλαβαν χώρα είχαν περιορισμένο εύρος και δεν κλιμακώθηκαν. Εντοπίζονται εξάλλου σε περιοχές όπου διαβιούν σίτες μουσουλμάνοι, κυρίως στην ανατολική χώρα, τάση η οποία μπορεί να προσεγγιστεί με εξωοικονομικά κριτήρια. Ωστόσο, οι εξελίξεις στο εξωτερικό της χώρας -οι οποίες θα μπορούσαν να προκαλέσουν ανάλογες αντιδράσεις- ανησύχησαν τους ιθύνοντες, καθώς ύψιστη προτεραιότητά τους ήταν να διασφαλίσουν την εσωτερική καθεστηκία τάξη. (Rieger, 2013). Για να προστατέψουν λοιπόν την σταθερότητα του καθεστώτος, κατέφυγαν στην δοκιμασμένη μέθοδο της παροχής οικονομικών προνομίων και επιδομάτων προς τα χαμηλά και μεσαία κοινωνικά στρώματα, τα οποία προφανώς και θα ήταν τα πιο πολυάριθμα αλλά ευκόλως διαχειρίσιμα από τους φορείς ή διακινητές ιδεολογικών σχημάτων περί βελτίωσης των βιοτικών συνθηκών. Οι όποιες μεταρρυθμίσεις έγιναν, αφορούσαν σε οικονομικής φύσεως μέτρα, όπως στην τόνωση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, ενώ ελάχιστες ήταν οι περιπτώσεις ουσιαστικών πολιτικών αλλαγών οι οποίες εκφράστηκαν κυρίως με την

υιοθέτηση μέτρων που επιτρέπουν στις γυναίκες να συμμετέχουν πιο ενεργά στις πολιτικές και στις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η παρέμβαση αυτή σαφέστατα έχει κοσμικό προσανατολισμό. Αναφορικά με την εξωτερική πολιτική, αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι στις 14 Μαρτίου 2011 οι αρχές της Σαουδικής Αραβίας παρείχαν αποφασιστικής σημασίας στρατιωτική υποστήριξη στο καθεστώς του Μπαχρέιν προκειμένου το γειτονικό βασίλειο να αντιμετωπίσει τις διαδηλώσεις της εξεγερμένης σιιτικής πλειοψηφίας. Ενδεχομένως η παρέμβαση να στόχευε στην μη ενίσχυση-διακλαδισμό των φαινομένων σε όμορες περιοχές. Τα γεγονότα οδήγησαν στην επικύρωση της εν λόγω υπόθεσης. Συγκεκριμένα, παρά την λήψη της απόφασης υπό τον μανδύα συλλογικής πράξης του Συμβουλίου Συνεργασίας των Αραβικών Κρατών του Κόλπου (GCC), δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός η Σαουδική Αραβία διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στην επιχείρηση, καθώς ενδεχόμενη ανατροπή της μοναρχίας στο Μπαχρέιν είναι βέβαιο ότι θα έθετε υπό περαιτέρω αμφισβήτηση εκ μέρους των σιιτικών πληθυσμών της Σαουδικής Αραβίας, τον ίδιο τον οίκο των Saud. Εξάλλου, το καθεστώς του Ριάντ δεν ήθελε επ' ουδενί μια πολιτειακή αλλαγή στο Μπαχρέιν, φοβούμενο την διείσδυση του Ιράν, το οποίο ήδη διεκδικούσε να έχει αποφασιστικό ρόλο στην περιοχή. Διαπιστώνουμε δηλαδή ότι στην εδώ περίπτωση η κρατούσα κατάσταση προέβαλλε αντισώματα στην τάση θρησκευτικών κύκλων να αναλάβουν θεσμικό και διοικητικό πολιτικό ρόλο. Άρα πρόκειται για ενισχύσεις οι οποίες προσβλέπουν σαφώς και στα εσωτερικά τεκταινόμενα, τα οποία θεωρούνται ότι πρέπει να παραμείνουν αλώβητα από εξωτερικές επιδράσεις. Η ως άνω επέμβαση, η οποία πραγματοποιήθηκε προκειμένου να μην δημιουργηθεί ένα, κατά την αξιολόγηση και τις προθέσεις που ήταν κυρίαρχες, αρνητικό προηγούμενο το οποίο θα καθίστατο απειλητικό για το καθεστώς της Σαουδικής Αραβίας, δεν διατάραξε ιδιαίτερες τις σχέσεις της χώρας με την διεθνή κοινότητα ούτε καταδικάστηκε από τον Ο.Η.Ε., γεγονός ίσως ενδεικτικό των στενών δεσμών των Η.Π.Α. αλλά και της Δύσης εν γένει με το Ριάντ. Κατά πάσα πιθανότητα κυρίαρχο ρόλο στις διεθνείς αντιδράσεις να διαδραμάτισε ο οικονομικός παράγων, η σύνδεση δηλαδή των πλουτοπαραγωγικών πηγών της περιοχής με το διεθνές κεφάλαιο, το οποίο σε αρκετές περιπτώσεις επηρεάζει τις αποφάσεις των διεθνών οργανισμών. Η απουσία μάλιστα εξωτερικής πίεσης και η ανοχή που επιδεικνύει η διεθνής κοινότητα έναντι του καθεστώτος, επεξηγούν και την μη ανάδειξη εκ μέρους των διεθνών μέσων ενημέρωσης των ούτως ή άλλως μικρής έκτασης διαδηλώσεων, οι οποίες προφανώς και δεν επηρέασαν αποφασιστικά τις εξελίξεις. (Yetiv, 2013:103)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΑΞΟΝΕΣ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ

Σύμφωνα με την περιεκτική και εύστοχη κατά την γνώμη μας ανάλυση της Madawi Al-Rasheed, η οποία αναφέρεται στην κατάσταση των καθεστώτων πριν τα εξεγερτικά γεγονότα του 2010/2011 *«η παλιά πολιτική τάξη αποτελείτο είτε από στρατιωτικοποιημένες κυβερνήσεις με επικεφαλής την μετα-αποικιακή εθνικιστική ελίτ είτε από κληρονομικές δυναστείες που είχαν εγκατασταθεί στις θέσεις τους από τις αποχωρούσες αποικιακές δυνάμεις. Και στις δημοκρατίες και στις μοναρχίες, οι άρχουσες τάξεις εδραιώνονταν ως αποτέλεσμα της επίτευξης στρατιωτικής ηγεμονίας, μονοπωλώντας οικονομικούς πόρους, εξωτερική στήριξη και ένα είδος εθνικιστικής ή θρησκευτικής νομιμοποίησης. Στην πράξη, δεν ήταν εμφανείς σοβαρές διαρθρωτικές διαφορές μεταξύ δημοκρατιών και μοναρχιών καθώς και οι δύο μορφές διακυβέρνησης ασκούσαν εξουσία χωρίς εκπροσώπηση, λογοδοσία, διαφάνεια και ισότητα.»*. (Al-Rasheed, 2013). Οι ανωτέρω επισημάνσεις εκτιμούμε ότι αναφέρονται στην ρίζα του ζητήματος και περιγράφουν έναν διευρυνόμενο διοικητικό και έντεχνα δομημένο θεσμικό συγκεντρωτισμό, ο οποίος επέλεγε τις συμμαχίες του με βάση την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του, δηλαδή την παντί τρόπο διατήρησή του στην εξουσία. Είναι διαπιστωμένο ότι σε τέτοιες περιπτώσεις απουσιάζουν φαινόμενα όπως η δίκαιη κατανομή του εθνικού πλούτου και η μη φιλελεύθερη ενεργοποίηση των παραγωγικών σχέσεων, καθότι οι παραγωγικές δυνάμεις, συνδεδεμένες κατά βάση με την εξουσία, ανήκουν σε ομάδες κοινωνικού ελέγχου. Οι πολίτες, επομένως ευρίσκονται, κατά το μάλλον ή ήττον, σε μόνιμο οικονομικό ετεροπροσδιορισμό. Η εκτίμησή μας είναι ότι η ως άνω ευσύνοπτη αλλά περιεκτικότερη αποτίμηση

αναδεικνύει με ιδιαίτερη ακρίβεια την ούτως ειπείν αραβική πραγματολογία. Τα όσα επεξεργαστήκαμε μάλιστα συντείνουν στο ότι αναπτύχθηκε μία διαλεκτική αντιπαράθεση μεταξύ συγκεντρωτισμού και συμμετοχικότητας, με τον πρώτο παράγοντα να επικρατεί. Επομένως, και σε περιπτώσεις κατά τις οποίες διατυπώνεται λόγος περί δημοκρατία, πρόκειται για κατ' οικονομίαν χρήση με σαφώς περιορισμένη εμβέλεια. Το ότι επίσης στα καθεστωτικά δρώμενα ελάμβαναν μέρος και οι ένοπλες δυνάμεις ως θεσμός πολιτικών επικυρώσεων, μας οδηγεί στο να αντιληφθούμε ευρύτερα τα όσα είχαν επιλεγεί από πλευράς πολιτικής τάξης, με τον λαό σε ορισμένες περιπτώσεις να παρακολουθεί μόνον τα όσα τελούνται, και ενδεχομένως με παθητικό τρόπο. Επιπλέον, τέτοιες συνθήκες, όπως αυτές που περιεγράφησαν, αποδομούν τις λαϊκές αντιδράσεις ως προς τον συνεκτικό τρόπο άρθρωσής και εκδήλωσής τους. Εν κατακλείδι *«οι αραβικές κοινωνίες και τα κινήματα τους πέρασαν από τον αντι-αποικιακό αγώνα στον παναραβικό ριζοσπαστισμό, τον στρεβλό εκσυγχρονισμό και τον πατερναλιστικό και αυταρχικό κρατισμό. Σήμερα είναι η ώρα του εκδημοκρατισμού.»*. (Ρούσσο, 2013)

Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων

Είναι απαραίτητο να επισημάνουμε, τουλάχιστον για να κατανοήσουμε την υφή των εξελίξεων, ότι ο στρατός ως θεσμός διαδραμάτισε ζωτικής σημασίας ρόλο στην επιτυχία των εξεγέρσεων της Τυνησίας και της Αιγύπτου, καθώς με την ανοχή και την αποχή του από πράξεις καταστολής αναγνώρισε και νομιμοποίησε τις πολιτικές διεκδικήσεις των διαδηλωτών. (Kamal, Salih, 2011: 189-190). Παράλληλα, το στρατιωτικό κατεστημένο διαχώρισε την θέση του από την όποια απόπειρα ακραίας αστυνομικής βίας εκ μέρους του καθεστώτος κατά την έναρξη των εξεγέρσεων, αρνούμενο να αντιπαραταχθεί με τους άοπλους διαμαρτυρόμενους πολίτες. Πρόκειται για μια στάση η οποία σαφέστατα και αναδεικνύει κοινωνικές ευαισθησίες και μια σαφή απεξάρτηση από τον έντονο θεσμικό συγκεντρωτισμό που επικρατούσε στα πολιτικά δρώμενα και στις πολιτειακές επιλογές. Ιδιαίτερος στην Αίγυπτο «ο στρατός δεν αποτελεί απλώς έναν κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους και του καθεστώτος με κάποια κοινωνικοοικονομικά προνόμια και πλεονεκτήματα, όπως στο Ιράν του σάχη. Αποτελεί βασικό διαμορφωτή της σύγχρονης κρατικής συγκρότησης μετά το 1960 και καταλαμβάνει κεντρική θέση στην πολιτική και οικονομική ζωή της

χώρας». (Ρούσσο, 2013) Η θέση αυτή καταδεικνύει και το πολιτικό διακύβευμα για το στρατιωτικό κατεστημένο και επεξηγεί την μη υποστήριξη του Mubarak από τις ένοπλες δυνάμεις. Κυρίως τέτοιας υφής καταστάσεις συνδέονται και με τα πρόσωπα που διοικούν τον στρατό και, επομένως, πρέπει να εξεταστεί η ιδιαίτερη κουλτούρα που τα διέπει. Προφανώς και ο στρατός στις χώρες αυτές έχει εθνικά χαρακτηριστικά αλλά το εξεταστέον ορίζεται από το πως τα ερμηνεύει σε ένα ευρύτερο κρατικό, εθνικό και κοινωνικό σύμπλεγμα. Το ακόλουθο ερώτημα θα μπορούσε να λειτουργήσει ερεθιστικά: ένας θεσμός πειθαρχίας όπως είναι οι ένοπλες δυνάμεις και μάλιστα σε περιοχές χωρίς δημοκρατική παράδοση, είναι δυνατόν να χαρακτηρίζεται από «ατμοσφαιρικές ριπές» φιλελευθεροποίησης; Δεν πρέπει, τέλος, να διαλάθει της προσοχής ότι σε κάθε χώρα από αυτές που εξετάσαμε ο ρόλος του στρατού έχει μια ιδιαίτερη κατεύθυνση, η οποία προσδιορίζεται από την σχέση που έχει με την κρατούσα κατάσταση. Πρόκειται για ένα θέμα το οποίο παρατηρείται σε παγκόσμια κλίμακα και ιδιαίτερος σε καθεστώτα τα οποία επιχειρούν να διατηρήσουν την εξουσία τους. Το πως θα χρησιμοποιηθούν ή θα αξιοποιηθούν οι ένοπλες δυνάμεις κάθε φορά εξαρτάται από τον βαθμό των αντοχών της κρατικής εξουσίας και από την ένταση των κοινωνικών αντιδράσεων.

Οι ισλαμιστές

«Σίγουρα τα ισλαμικά κινήματα ήταν από τους πρώτους κερδισμένους, γεγονός που διαπιστώνει κανείς από τα αποτελέσματα των εκλογών που διεξήχθησαν σε αρκετές αραβικές χώρες. Δεν αληθεύει όμως η άποψη ότι οι ισλαμιστές εκμεταλλεύτηκαν τις επαναστάσεις των νέων ώστε να έρθουν στην εξουσία, γιατί η νίκη τους ήταν δεδομένη σε οποιαδήποτε καθαρή εκλογική αναμέτρηση, χάρη στα δίκτυα κοινωνικής προστασίας και πρόνοιας που έχουν σχηματίσει εδώ και δεκαετίες, αποκτώντας προσβάσεις σε διάφορες κοινωνικές τάξεις.» (Ayoubi, 2011) Σύμφωνα με τον αρθρογράφο Chadi Ayoubi μπορούμε να οδηγηθούμε στις ακόλουθες εκτιμήσεις αναφορικά με τον ρόλο που διαδραμάτισαν τα ισλαμικά κινήματα στο φαινόμενο της «Αραβικής Άνοιξης» :

Θα αποτελούσε παραδοξότητα το να μην διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στο φαινόμενο που αναπτύξαμε οι ισλαμιστές, την στιγμή κατά την οποία συνδέονται στενά εκ παραδόσεως με τον τρόπο βίου των κρατών τα οποία απετέλεσαν το

αντικείμενο της μελέτης μας. Σε μείζονα βαθμό το Ισλάμ έχει συγκροτήσει τα πολιτιστικά παραδείγματα των κρατών αυτών, ενώ παράλληλα επηρέασε εν πολλοίς τα ήθη και τα έθιμά τους. Η μουσουλμανική θρησκεία αποτελούσε και αποτελεί έναν βασικό παράγοντα της ενότητας των πολιτών, τέτοιον ώστε να διακινείται με αποφασιστικές παρεμβάσεις στην ιστορική εξέλιξή τους. Με βάση λοιπόν τα δεδομένα αυτά που εκτείνονται σε βάθος ιστορικού χρόνου, ήταν αναπόφευκτο κάθε εξέλιξη να ευνοεί, κατά τον έναν ή τον άλλον τρόπο, το Ισλάμ.

Από την μελέτη του φαινομένου της «Αραβικής Άνοιξης» στα τέσσερα κράτη που μελετήσαμε, προέκυψε η διαπίστωση ότι υπήρχαν κοινωνικές ανησυχίες στους λαούς αλλά όχι με σαφές πολιτικό στίγμα. Δεν μπορούμε δηλαδή να υποστηρίξουμε ότι είχε διαμορφωθεί ένα ιδεολογικό παράδειγμα πολιτικής κουλτούρας το οποίο θα κατήλυθε συντεταγμένα τις κοινωνικές αντιδράσεις σε συγκεκριμένες θεσμικές προτάσεις. Το αποτέλεσμα σχεδόν πάντα ήταν να διαμορφώνονται μονοκομματικές ή μονοπρόσωπες εξουσίες σε τέτοιο βάθος χρόνου, ώστε να αποτρέπουν ή να εμποδίζουν την συστηματική λαϊκή συμμετοχή. Θα μπορούσαμε άνετα λοιπόν να υποστηρίξουμε ότι το έλλειμμα του φιλελευθερισμού και της δημοκρατίας ήταν διάχυτο και συνετέλεσε ώστε τα κινήματα που προκλήθηκαν να μην προσλάβουν την ανάλογη θεσμική θωράκισή τους. Και στην περίπτωση πάντως αυτή οι διαφοροποιήσεις μεταξύ τους ήταν σαφείς. Δεν μπορούμε μάλιστα να αποκλείσουμε το πώς επηρεάστηκαν τα προηγούμενα από τον οικονομικό παράγοντα καθώς και από την επαφή με χώρες της Δύσης, για παράδειγμα η Τυνησία είχε μια επικοινωνία με την Δύση κυρίως σε επίπεδο πολιτιστικό, λόγω της γειτνιάσής της με την Γαλλία και την Ιταλία, ενώ η Σαουδική Αραβία συνδέθηκε κυρίως με βάση τις οικονομικές συναλλαγές. Πρόκειται για μια φυσιολογική επισήμανση, η οποία εμφανίζεται σε κάθε περίπτωση που συγκρίνουμε λαούς οι οποίοι εμφάνισαν κοινές ανησυχίες.

Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο τρόπος εκδήλωσης και εξέλιξης του φαινομένου της «Αραβικής Άνοιξης» επηρεάστηκε έως έναν ορισμένο βαθμό και από τα πολιτειακά συστήματα που υπήρχαν στις χώρες όπου αυτό εκδηλώθηκε, Αναφορικά με το εν λόγω ζήτημα, οι χώρες τις οποίες εξετάσαμε χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν η Τυνησία και η Αίγυπτος, στις οποίες ίσχυε μια ιδιότυπη μορφή μονοπρόσωπου πολιτεύματος το οποίο ήταν τύποις δημοκρατικό. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν το Μαρόκο και η Σαουδική Αραβία, όπου το πολίτευμα είναι μοναρχία. Άρα, στις χώρες αυτές κυριαρχούσε η κληρονομική

διαδοχή. Ήταν επόμενο οι πολιτειακές αυτές διαφορές να επηρέασαν σε κάποιο βαθμό την φυσιογνωμία και τα πληθυσμιακά ανοίγματα του φαινομένου της Αραβικής Άνοιξης. Διαπιστώσαμε λοιπόν ότι στις δύο πρώτες χώρες οι εξελίξεις ήσαν πιο διευρυμένες από ότι στις άλλες δύο, οι οποίες εξακολουθούν και είναι μοναρχίες, με τον προσδιορισμό των υπόλοιπων πολιτικών δραστηριοτήτων από τον βασιλικό οίκο. Επομένως δεν μπορούν να συγκριθούν τα μοναρχικά συστήματα του αραβικού κόσμου με τα ευρωπαϊκά όπου η βασιλεία είναι ένας παραδοσιακός θεσμός και συνοδεύεται ρητά από τον κοινοβουλευτισμό. Η τελική εκτίμησή μας είναι ότι οι όποιες αλλαγές μπορούν να συμβούν, θα εξαρτηθούν από τον βαθμό της κοινωνικής αντιπροσώπευσης. Και μία τέτοια αντιπροσώπευση δεν μπορεί να ευδοκιμήσει σε χώρες όπου η βασιλεία δεν ανοίγει τις δημοκρατικές διαδικασίες. Σε μία υποθετική προοπτική θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι στην Τυνησία και την Αίγυπτο οι κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές είναι σαφώς πιο πιθανές.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Προσεγγίζοντας με έναν κριτικό τρόπο τα όσα προηγουμένως αναπτύξαμε, θα μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι ο όρος «Αραβική Άνοιξη» μπορεί να χαρακτηριστεί ως υπερβολικός. Η σκεπτικιστική αυτή τάση προκύπτει από το ότι οι εξελίξεις που προέκυψαν δεν ήταν ανάλογες ούτε των προσδοκιών ούτε των ιδίων των γεγονότων. Άρα, θα θέταμε το εξής ερώτημα: Μήπως η όλη προσπάθεια έμεινε χωρίς αποτέλεσμα; Μήπως έγινε επιστροφή στην ίδια κατάσταση, έστω υπό άλλη μορφική έκφραση; Μήπως οι προοπτικές είναι αποκαρδιωτικές; Στο πλαίσιο των διατυπωθέντων ερωτημάτων θα παραθέσουμε την ακόλουθη διαπίστωση του Γιώργου Δημητρακόπουλου και θα διατηρήσουμε το περιεχόμενό της στην προοπτική ενός ευρύτερου προβληματισμού:

«Η απάντηση στο ερώτημα «Αραβική Άνοιξη ή Αραβικό Φθινόπωρο;» αποτελεί ίσως την καλύτερη κωδικοποίηση των προβληματισμών και των ερωτημάτων που απασχολούν τους παρατηρητές και τους μελετητές της Λεκάνης της Μεσογείου.» (Δημητρακόπουλος, 2013)

Θα μπορούσαμε λοιπόν, με βάση τα προαναφερθέντα να υποστηρίξουμε ότι η «Αραβική Άνοιξη» συνιστά μια επανάσταση; Είναι σαφές ότι ασφαλή αντικειμενικά συμπεράσματα, όπως έχουμε ήδη θίξει, απαιτούν τον αναγκαίο χρόνο, ώστε να δοθούν οι δυνατότητες για δομημένους συσχετισμούς των γεγονότων και των εξελίξεων σε κατηγοριακά σχήματα τέτοια τα οποία θα επιτρέπουν συνεξετάσεις-συγκρίσεις-αξιολογικές τοποθετήσεις με βάση το αντικειμενικό μέτρο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Δημητρακόπουλος Γεώργιος, (2013), «Αραβική Άνοιξη: Εξέγερση ή επανάσταση;» διαθέσιμο στο : <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=374449>(πρόσβαση 31/01/2017)
- Κουσκουβέλης Η.,(2012), «Το διεθνές σύστημα και η «Αραβική Άνοιξη». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: https://www.researchgate.net/publication/244988508_To_diethnes_systema_kai_e_Arabike_Anoixe (πρόσβαση 31/01/2017)
- Ρούσσος Σ., (2014), «Αραβικές εξεγέρσεις: τέλος «πρώτου γύρου». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: <http://www.chronosmag.eu/index.php/s-sss-xgs-l-p-g.html> (πρόσβαση 31/01/2017)
- Ρούσσος Σ.,(2016), «Κάθε χώρα έχει ένα στρατό, στην Αίγυπτο ο στρατός έχει μια χώρα». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: <http://www.e-dromos.gr/kathe-xwra-exei-ena-strato-sthn-aigypto-o-stratos-exei-mia-xwra/> (πρόσβαση 31/01/2017)
- Ρούσσος Σ., (2013), «Αίγυπτος: η εξέγερση ηττήθηκε;». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: http://www.cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=185:-16&catid=37:epikairi-analusi&Itemid=66&lang=en (πρόσβαση 31/01/2017)
- Σακκάς Ι., (2002), «Η αιγυπτιακή επανάσταση (23 Ιουλίου 1952), η γέννηση του σύγχρονου αραβικού εθνικισμού», στο τ.13, *Ιστορικά Θέματα*.

Ξενόγλωσση

- Αλομπέιντ Α., (n.d.), «*Αίγυπτος, Μύθοι και Πραγματικότητα*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:http://cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=220%3A2011-03-01-15-59-00&catid=76%3Agnomes&Itemid=95&lang=el (πρόσβαση 31/01/2017)
- Al-Rasheed M., (2013), «Whatever happened to the Arab Spring? ». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/12/arab-spring-three-years-later.html> (πρόσβαση 31/01/2017)
- Anderson L., (2011), «*Demystifying the Arab Spring*», εκδ. Foreign Affairs
- Applebaum A., (2011), «Every Revolution Is Different» Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:http://www.slate.com/articles/news_and_politics/foreigners/2011/02/every_revolution_is_different.html (πρόσβαση 31/01/2017)
- Arieff A., Humud C. E., (2015), «*Political Transition in Tunisia*», *Congressional Research Service*».
- Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:
<https://fas.org/sgp/crs/row/RS21666.pdf> (πρόσβαση 31/01/2017)
- AyoubiC., (2011), «*Αραβική Άνοιξη: ποιοι κερδίζουν και ποιοι χάνουν;*».
- Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:
http://cemmis.edu.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=335%3A2011-12-28-10-42-32&catid=76%3Agnomes&Itemid=95&lang=el (πρόσβαση 31/01/2017)
- Bartolucci V., (2011), «*The Arab Spring and the Moroccan (r)evolution*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:

- http://scienzaepace.unipi.it/index.php?option=com_content&view=article&id=64%3Athe-arab-spring-and-the-moroccan-revolution&catid=6%3Amondo&Itemid=6
- Brown Nathan J. (2002), «*Constitutions in a Nonconstitutional World, Arab Basic Laws and the Prospects for Accountable Government*», State University of New York Press.
- Clancy-Smith J., (2013), «*From Sidi BouZid to Sidi Bou Said: A longue Duree Approach to the Tunisian Revolutions*» στο Haas Mark L. και Lesch David W., *The Arab spring*, εκδ. Westview Press
- Driss A., (2011), «*Thoughts on the Tunisian Revolution*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/49dc838045c950fc82bf762a2d4af9/ARI34-2011_Driss_Thoughts_Tunisian_+Revolution.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=49dc838045c950fc82bf762a2d4af9 (πρόσβαση 31/01/2017)
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, (2017), «*Tunisia. The protectorate (1881-1956)*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: <https://www.britannica.com/place/Tunisia/The-protectorate-1881-1956> (πρόσβαση 31/01/2017)
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, (2017), «*Egypt. The Mubarak regime*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: <https://www.britannica.com/place/Egypt/The-Mubarak-regime> (πρόσβαση 31/01/2017)
- Haas Marc L. και Lesch David W., (επιμ.), (2013), «*The Arab spring*», Westview Press
- Hamid S., (2014), «*Arab Spring Like 1848 Revolutions In Europe* ». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: <https://www.brookings.edu/blog/brookings-now/2014/01/02/arab-spring-like-1848-revolutions-in-europe/>(πρόσβαση 31/01/2017)
- Henry Clement M., (2011) «*Countries at the crossroads 2011: Tunisia*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο: https://freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/TUNISIAfinal.pdf (πρόσβαση 31/01/2017)
- Ikram K., (2006), «*The Egyptian economy, 1952-2000*», Νέα Υόρκη: Routledge
- Lynch Marc (επιμ.), (2014), «*The Arab uprisings explained*», Νέα Υόρκη, Columbia University Press
- Marks M., (2015), «*Tunisia's Ennahda: Rethinking Islamism in the context of ISIS and the Egyptian coup*», Brookings project on U.S. relations with the Islamic

- world. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο:
https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/Tunisia_Marks-FINALE.pdf (πρόσβαση 31/01/2017)
- Patel D., Bunce V., Wolchik S., (2014), « *Diffusion and Demonstration*», στο: “*The arab uprisings explained*”, επιμ. Mark Lynch, εκδ. Columbia University Press
- Perkins, Kenneth J., (2005), «*A History of Modern Tunisia*», εκδ. Cambridge University Press
- Ray B., (2013), «*The Arab Spring and Morocco's Reforms: Heading for an Overhaul or an Overthrow?* ». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:
<http://osgoodcenter.org/Betsy.pdf> (πρόσβαση 31/01/2017)
- Rieger René, (2013), «*In Search of Stability: Saudi Arabia and the Arab Spring*»
Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:
https://www.files.ethz.ch/isn/182104/GRM_Rieger_final_09-07-14_3405.pdf
(πρόσβαση 31/01/2017)
- Rutherford B. K., (2012), «*Egypt: The origins and consequences of the January 25 uprising*», στο Haas Mark L. και Lesch David W., *The Arab spring*, εκδ. Westview Press
- Schiller Th., (2011), «*TUNISIA – A REVOLUTION AND ITS CONSEQUENCES*»,
Konrad-Adenauer-Stiftung INTERNATIONAL REPORTS 5
- Yahya M., (2016), «*GREAT EXPECTATIONS IN TUNISIA*». Διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:
http://carnegieendowment.org/files/CMEC_60_Yahya_Tunisia_Final.pdf
(πρόσβαση 31/01/2017)
- Yetiv S., (2013), «*Oil, Saudi Arabia, and the spring that has not come*», στο Haas Mark L. και Lesch David W., *The Arab spring*, εκδ. Westview Press